

rijksuniversiteit
groningen

Burgerschapsonderwijs - voor elke leerling gelijk?

---

*Een case studie naar verschillen in burgerschapsonderwijs tussen schooltypen in het
middelbaar onderwijs in Nederland.*

Esther Schotanus (S4517520)
Rijksuniversiteit van Groningen
Mastersscriptie Sociologie
9 juli 2021
Begeleider: Sietske Waslander
Referent: Marieke van der Wal
24414 woorden

Voorwoord

Het schrijven van een masterscriptie was iets waar ik al tijdens het schrijven van de bachelor scriptie tegenop begon te zien. Wonder boven wonder heb ik mijzelf kunnen verrassen met deze masterscriptie en ben ik trots op het eindresultaat. Alle begin is zwaar, maar vanaf het moment dat ik van start kon met de analyse, begon ik zowaar enthousiast te worden. Ik zag de toekomst van deze scriptie opeens zonnig tegemoet en kreeg plezier in het proces. Maar deze positieve insteek heb ik niet alleen aan mijzelf te danken. Zonder Sietske Waslander, mijn eerste begeleider, was deze scriptie niet geworden wat het nu is. Ik wil haar graag bedanken voor alle tijd die zij heeft genomen om mij te begeleiden. Ze wist precies hoe zij mij moest motiveren en gaf mij het zelfvertrouwen dat ik nodig had om hier te komen. Samen kwamen we erachter dat ik mij moest blijven vasthouden aan het motto ‘simpel is goed’ en Sietske wist mij op de juiste momenten hieraan te herinneren. Ook wil ik Marieke van der Wal bedanken voor de kritische blik als referent en de input vanuit haar vakinhoudelijke kennis over het onderwerp. Verder ben ik erg dankbaar voor het luisterend oor van mijn ouders Dick en Ineke. Het aantal artikelen dat mijn moeder Ineke heeft doorgestuurd en de interessante suggesties zouden aanleiding zijn voor het schrijven van nog tien extra scripties. Tot slot bedank ik Cristine voor de nodige afleiding en de morele steun bij de laatste loodjes in de bibliotheek.

Samenvatting

Burgerschapsonderwijs is momenteel een ‘hot topic’ in de onderwijswereld. Sinds 2006 hebben scholen de verplichting iets te doen aan burgerschapsonderwijs. Vanaf volgend schooljaar is de burgerschapstaak verduidelijkt, omdat de opdracht niet concreet genoeg was voor veel scholen. Er bestaan verschillen in burgerschapsonderwijs tussen scholen en schooltypen en dit houdt sociale ongelijkheid in stand. In dit onderzoek wordt er gekeken naar wat er precies speelt rondom het burgerschapsonderwijs op vier scholen. De onderzoeksvraag luidde: *Hoe verschilt de invulling, vormgeving en policy alignment van burgerschap tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?* Uit de secundaire analyse van vier case studies is gebleken dat burgerschapsonderwijs kan verschillen tussen schooltypen en dat de mate van policy alignment hier wellicht een rol bij speelt. De sterke mate van policy alignment op twee van de vier scholen zorgt voor minder verschillen tussen schooltypen. Ondanks deze bevinding is meer policy alignment niet direct de oplossing voor verschillen tussen schooltypen, omdat bij een sterke policy alignment verschillen tussen scholen en schooltypen juist kunnen benadrukken. Een mogelijk oplossing is te vinden in één en dezelfde burgerschapsvisie voor alle leerlingen op alle scholen en schooltypen. De verduidelijkte burgerschapsopdracht zou hiervoor een opzet kunnen zijn.

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	5
2. Theoretisch kader	7
2.1. Wat is burgerschap?	7
2.2. Burgerschapsinvulling	8
2.3. Vormgeving van burgerschap	10
2.4. Policy alignment	11
3. Methode	12
3.1. Vraagstelling en methode	12
3.2. Operationalisering	13
3.3. De data	15
3.4. Data analyse	18
4. Da Vinci	18
4.1. Docenten	19
4.2. Teamleider	21
4.3. Locatiedirecteur	23
4.4. Schoolleider	24
4.5. Schoolgids	26
4.6. Policy alignment	26
5. Aletta Jacobs	29
5.1. Docenten	29
5.2. Teamleider	32
5.3. Locatiedirecteur	34
5.4. Policy alignment	36
6. Marie Curie	37
6.1. Docenten	37
6.2. Teamleider gymnasium	39
6.3. Policy alignment	40

7. Schoolbestuur Aletta Jacobs en Marie Curie	41
7.1. Bestuurder	41
7.2. Schoolgids	43
7.3. Policy alignment	45
8. Einstein	47
8.1. Docenten 1	47
8.2. Docenten 2	49
8.3. Teamleider	50
8.4. Bestuurder	52
8.5. Schoolgids	53
8.6. Policy alignment	54
9. Analyse	56
9.1. Burgerschapsinvulling	56
9.2. Vormgeving van burgerschap	60
9.3. Policy alignment	62
10. Conclusie	64
11. Discussie	65
11.1. Reflectie en beperkingen van het onderzoek	66
Literatuurlijst	68
Bijlage 1. Vooraf opgestelde codes	71
Bijlage 2. Gebruikte codes Atlas.ti	72

1. Inleiding

Nederland kent een democratie met grote consensus over de waarden van de democratische rechtstaat. Hier worden we niet mee geboren. We moeten ons als burgers ontwikkelen en leren wat leven in een democratie inhoudt. Dit gebeurt deels via de socialisatiefunctie van het onderwijs. Sinds 2006 zijn scholen verplicht om iets te doen aan burgerschapsonderwijs. Een school is grotendeels vrij om dit naar eigen wens in te vullen. De burgerschapstaak tot augustus 2021 bevat de volgende aspecten: het onderwijs moet ervan uitgaan dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving, het onderwijs moet zich richten op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie, en het onderwijs moet leerlingen laten kennismaken met verschillende achtergronden en culturen (SLO, 2020). Echter, scholen geven aan dat deze burgerschapstaak te vaag is. Er ontbreekt een concrete opdracht en er wordt weinig gedaan om docenten te leren hoe zij burgerschapsonderwijs moeten geven (Nieuwelink, 2019). De Inspectie van het Onderwijs (2016) ziet dat het burgerschapsaanbod ‘weinig planmatig is’, samenhang in het curriculum ontbreekt en geen concrete leerdoelen worden opgesteld. In de praktijk komt burgerschapsonderwijs vooral naar voren bij het vak maatschappijleer. Dit komt omdat het vak veel overlap heeft met de onderwerpen van burgerschapsonderwijs. Burgerschapsonderwijs schoolbreed onderwijzen is vaak nog een te moeilijke opdracht.

Burgerschapsonderwijs is belangrijk voor het ontwikkelen van goed functionerende burgers in de samenleving. Minder burgerschapskennis leidt tot minder politieke participatie (Eidhof, 2020). Momenteel zien we een opleidingskloof onder mensen die stemmen (Rekker, 2018). Concreet betekent dit dat de mensen die gaan stemmen, vaker een hoger opleidingsniveau hebben. Voornamelijk onder jonge kiezers is deze kloof het grootst. Ook op andere aspecten van politieke participatie is er een opleidingskloof. Bijvoorbeeld bij burgertoppen is er sprake van een participatie-elite. Het overgrote deel van de mensen die meedoen aan politieke participatiemogelijkheden zijn hoogopgeleide witte mensen van middelbare leeftijd (Michels & Binnema, 2016). De Staatscommissie Parlementair Stelsel (2018) ziet de gevolgen van deze ongelijke politieke participatie. De representatie van het volk in het parlementaire stelsel van Nederland is niet voldoende. Laagopgeleide burgers worden minder en niet voldoende gerepresenteerd. Daarnaast komt uit een onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (2016) naar voren dat er een gebrek is aan gedeelde normen en waarden onder burgers. Zo zou er niet genoeg respect zijn tegenover mensen met andere opvattingen (SCP, 2016).

Ook in vergelijking met andere landen doet Nederland het niet goed wat betreft burgerschapscompetenties. Uit internationaal vergelijkend onderzoek komt naar voren dat de gemiddelde burgerschapscompetenties van jongeren in Nederland relatief laag zijn, met name bij jongeren met een laag onderwijsniveau (Munniksma et al., 2017). Havo- en vwo-leerlingen doen het in 2016 iets beter dan in 2009, wat de ongelijkheid tussen de schooltypen nog meer vergroot omdat vmbo-leerlingen in beide jaren hetzelfde presteren.

Burgerschapsonderwijs zou deze ontwikkelingen kunnen veranderen. Burgerschap op school kan democratische kansen verbeteren en ongelijkheid tussen leerlingen verkleinen (Eidhof, 2020). Echter, leerlingen hebben momenteel ongelijke mogelijkheden om burgerschap te ontwikkelen doordat het burgerschapsonderwijs verschilt tussen en binnen scholen en schooltypen (Nieuwelink, 2016). Het soort burgerschapsinvulling wat op vmbo en havo/vwo wordt gegeven verschilt van elkaar en dit houdt de sociale ongelijkheid in stand. Het is daarom van belang dat er wordt gekeken naar hoe het burgerschapsonderwijs eruit ziet, zodat verschillen zo klein mogelijk kunnen worden gehouden.

In 2019 werd het burgerschapsonderwijs een politiek agendapunt. Arie Slob, minister voor Basis- en Voorgezet Onderwijs en Media, kwam met een nieuw wetsvoorstel dat een verandering aandraagt om het burgerschapsonderwijs in Nederland een meer verplicht karakter te geven en de opdracht te verduidelijken (Tweede Kamer der Staten-Generaal, s.d.). De nieuwe wet heeft een sterkere focus op de democratische rechtsstaat en kennis van instituties. Over het belang van de focus op de democratische rechtsstaat is onder docenten en scholen grote consensus (Dijkstra, 2012). De wet gaat in augustus 2021 van kracht.

De vraag is of deze nieuwe wet effect zal hebben op de burgerschapscompetenties van de leerlingen en de verschillen in burgerschapsonderwijs tussen de schooltypen. Om daar achter te komen is het belangrijk om een duidelijk beeld te hebben over hoe het burgerschapsonderwijs op scholen werkt. Wat zien de werknemers op de scholen als burgerschap, wat doen ze aan burgerschap en zijn ze het op de school met elkaar eens? In dit onderzoek zal de focus liggen op de verschillen tussen schooltypen, omdat deze verschillen veel effect hebben op politieke participatie in Nederland. Er is bekend dat de burgerschapsinvulling kan verschillen tussen schooltypen, maar er is nog weinig onderzoek naar de invloed van policy alignment op die verschillen. Dit onderzoek kan de bestaande kennis over verschillen in burgerschapsonderwijs verrijken. Als we beter weten hoe het burgerschap eruitziet op verschillende schooltypen, kan beleid hierop worden afgesteld. In dit onderzoek wordt er gefocust op drie aspecten: (1) de invulling van het concept burgerschap, (2) de vormgeving van burgerschap in de praktijk en (3) policy alignment tussen de werknemers en de schoolgids van een school. De onderzoeksvraag luidt: *Hoe verschilt de invulling, vormgeving en policy alignment van burgerschap tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?*

In het theoretisch kader worden concepten en theorieën uitgewerkt en worden eerdere bevindingen uiteengezet. Vervolgens zal de methode van het onderzoek worden besproken. Dan worden in vijf hoofdstukken de bevindingen gepresenteerd. Daarna wordt een analyse gemaakt en komt het antwoord op de onderzoeksvraag terug in de conclusie. Tot slot wordt in de discussie besproken wat de bevindingen betekenen in het licht van eerder wetenschappelijk onderzoek en hoe het onderzoeksproces is verlopen.

2. Theoretisch kader

2.1. Wat is burgerschap?

Burgerschap is een erg breed begrip met verschillende definities. Burgerschapsonderwijs gaat over wat je kan met verschillende vrijheden en rechten, voor jezelf, een ander en de samenleving (Eidhof, 2020). Er zijn vier sociale taken van burgerschap die tot stand zouden moeten komen door burgerschapsgedrag (Ten Dam, Geijssel, Reumerman, & Ledoux, 2010). De taken zijn: (1) democratisch handelen, (2) maatschappelijk verantwoord handelen, (3) omgaan met verschillen en (4) omgaan met conflicten. Burgerschap zelf bevat verschillende elementen.

Ten eerste zijn er een twee componenten. Allereerst beschikt iemand over een burgerschapscompetentie. Een competentie bestaat uit de aspecten kennis, vaardigheden, houdingen en reflectie. Burgerschapscompetentie krijgt vorm door de inhoudelijke invulling van die vier aspecten van competenties. Een leerling is competent als hij of zij de kennis, vaardigheden, houdingen of reflectie bezit om te handelen naar één van de vier burgerschapstaken. Dit is bijvoorbeeld het bezitten van kennis over democratische principes, de vaardigheid om een eigen mening te kunnen ontwikkelen, de houding om iemand anders mening ook te willen horen en op zichzelf kunnen reflecteren. De tweede component betreft burgerschapsgedrag. Dit gaat over het uitvoeren van burgerschap en is het handelen als burger in een democratisch samenleving. Het vermogen hiertoe komt naar voren door de mate van iemands burgerschapscompetentie (Rovict, 2010).

Ten tweede is burgerschap normatief. Wat goed burgerschap is, hangt af van de prioriteiten die worden gesteld. In de normen en waarden rondom burgerschap zijn verschillende hiërarchieën aan te brengen (Nieuwelink et al., 2016). Burgerschap is dus niet neutraal en er bestaan verschillende nadrukken tussen scholen. Zo kan de nadruk liggen op vrijheid, op individualisme of op diversiteit.

Lawy en Biesta (2006) maken onderscheid in burgerschap-als-uitkomst en burgerschap-als-praktijk. Burgerschap-als-uitkomst richt zich op het verzamelen van burgerschapscompetenties om te kunnen participeren in de samenleving. Burgerschap is hierbij een status die wordt bereikt. Burgerschap-als-praktijk is participerend burgerschap en lijkt op burgerschapsgedrag. Dat gebeurt niet alleen in de politiek, maar ook in de thuissituatie, vriendengroepen of situaties op school. Bij deze visie is iemand bij geboorte al burger en blijven mensen zich als burger ontwikkelen door situaties in de praktijk. Deze situaties kunnen worden gezien als een oefenplek voor democratie (Biesta & Lawy, 2006). De school als oefenplek legt nadruk op hoe jongeren met burgerschap bezig zijn en hoe onderwijs daar op kan aansluiten. Burgerschapsonderwijs sluit zo aan bij de praktijk.

2.2. Burgerschapsinvulling

Uit empirische onderzoeken blijkt dat docenten op verschillende manieren invulling geven aan burgerschap in de praktijk. Er zijn hierbij verschillen op te merken tussen schooltypen vmbo en havo/vwo. Leenders, Veugelers en De Kat (2008) onderscheiden drie soorten invullingen van burgerschap bij docenten. Dit koppelen zij aan onderwijsdoelen die docenten belangrijk vinden. De drie onderwijsdoelen zijn: (1) discipline, (2) sociale betrokkenheid en (3) kritisch denken. Ten eerste bestaat er 'aanpassingsgericht burgerschap'. De docenten benadrukken hierbij dat mensen enigszins volgbaar dienen te zijn, goede manieren moeten hebben en over een bepaalde mate van zelfdiscipline horen te beschikken. De leerlingen wordt geleerd wat het 'juiste' is, in plaats van dat de leerlingen zelf ontdekken wie ze zijn en welke waarden zij belangrijk vinden. De onderwijsdoelen discipline en sociaal betrokken zijn corresponderen met deze invulling van burgerschap. Dit soort burgerschap is vaker te vinden op het vmbo dan op het havo/vwo. Ten tweede bestaat er 'individueel burgerschap'. Hierbij zorgen docenten dat leerlingen een eigen mening leren vormen en dat de leerlingen hun mening kunnen onderbouwen. Individueel leren wordt gestimuleerd. Bij deze burgerschapsinvulling vinden docenten de onderwijsdoelen discipline en kritische denken belangrijk. Tot slot is er 'kritisch-democratisch burgerschap'. De docenten leren de leerlingen om rekening te houden met verschillende perspectieven en waarden zoals solidariteit worden benadrukt. De onderwijsdoelen die hiermee samengaan zijn sociale betrokkenheid en kritisch denken. De meeste docenten blijken deze vorm van burgerschapsonderwijs uit te oefenen. Docenten van het havo/vwo geven meer aandacht aan kritisch denken bij burgerschap, terwijl docenten van het vmbo discipline en sociale betrokkenheid belangrijker vinden (Leenders, Veugelers & De Kat, 2008). De onderzoekers brengen de resultaten in verband met de kenmerken van de schooltypen. Sociale betrokkenheid en discipline zou de gedragsproblemen van leerlingen op het vmbo oplossen, terwijl op het havo/vwo het zelfstandig leren van de leerlingen nadruk krijgt.

Het kritisch-democratisch burgerschap is de enige soort burgerschapsinvulling dat de sociale posities in de maatschappij kan veranderen (Leenders, Veugelers & De Kat, 2008). Door de combinatie van kritisch nadenken en maatschappelijk betrokken zijn is er meer mobiliteit tussen generaties mogelijk, omdat het vaardigheden zijn die nodig zijn voor zelfreflectie en participatie. Echter, als dit type onderwijs en de bijbehorende vaardigheden alleen op het havo/vwo plaatsvindt, hebben vmbo'ers te maken met reproductie van hun sociale positie. Leerlingen op het vmbo missen in dat geval vaardigheden om uit hun sociale positie te komen. Het onderscheid in burgerschapsinvulling tussen schooltypen zou zo sociale ongelijkheid in stand kunnen houden.

Ten Dam en Volman (2003) hebben aan de hand van case studies in Nederland gekeken naar verschillen in het onderwijs dat sociale competenties bevordert. Bij het ontwikkelen van sociale competenties, een onderwerp wat dicht tegen burgerschap aanligt, blijken verschillen te zijn tussen schooltypen. Ten eerste zien de onderzoekers onderwijs dat wordt benoemd als 'art of living'. Dit type

onderwijs legt de nadruk op veranderingen in de samenleving en hoe wij als burgers daar aan kunnen bijdragen. Het is gericht op persoonlijke ontwikkeling en leerlingen wordt geleerd om kritisch en autonoom te zijn. Dit houdt in dat leerlingen leren om te participeren in de samenleving en inzicht verschaffen in hoe het maatschappelijke systeem werkt. Dit type krijgt op het havo/vwo de nadruk. Ten tweede wordt het onderwijs van sociale competenties beschreven als een 'life jacket'. Hierbij wordt de nadruk gelegd op het verbeteren van kansen van leerlingen op school. Zelfvertrouwen en sociale en communicatieve vaardigheden worden gestimuleerd om de leerlingen te leren hoe zij zich in de samenleving staande kunnen houden. Het 'overleven' in de maatschappij is het doel. Dit type vonden Ten Dam en Volman (2003) op het vmbo.

Ook speelt de context waarin burgerschapsonderwijs plaatsvindt een rol in het soort burgerschapsonderwijs dat wordt gegeven. De sociaaleconomische en sociaal-culturele achtergrond van de leerlingen heeft invloed op het burgerschapsonderwijs op een school (Nieuwelink, 2016). Ook geeft een religieuze school een andere context dan een niet-religieuze school (Nieuwelink et al., 2016). Zo blijkt dat in bijzonder onderwijs er meer overeenstemming is over waarden dan op openbare scholen. Op bijzondere scholen blijken leerlingen tegen de verwachting in positiever te staan tegenover het omgaan met verschillen tussen leerlingen dan leerlingen van openbare scholen (Rovict, 2010). Er was verwacht dat op scholen met een grotere religieuze homogeniteit leerlingen minder goed zouden leren omgaan met verschillen, omdat ze minder in aanraking zouden komen met verschillen.

De mate van aandacht voor burgerschap blijkt niet veel uit te maken. Verschillen in burgerschapscompetenties tussen onderwijsniveaus even groot blijven als scholen meer aandacht hebben voor burgerschap (Netjes, Van de Werfhorst, Dijkstra & Geboers, 2011). Wellicht is dit te verklaren door de verschillende invulling wat betreft burgerschap op het vmbo en het havo/vwo. Op havo/vwo-scholen heeft het burgerschapsonderwijs een ruimer aanbod en ligt de nadruk op zelfontplooiing, emancipatie en kritisch leren nadenken (Nieuwelink, 2019). Vmbo-scholen hebben vaak een beperkter aanbod en leggen meer nadruk op discipline, kennis van de samenleving en goede gedragingen (Nieuwelink, 2019). Van oefenen met besluitvorming is op het vmbo minder sprake. Dit komt overeen met de uitkomsten van Leenders, Veugelers en De Kat (2008) en Ten Dam en Volman (2003)

Daarnaast zijn er docenten die bepaalde onderwerpen te ingewikkeld vinden voor lagere onderwijsniveaus (Eidhof, 2020). Zij denken dat vmbo-leerlingen de complexiteit van de samenleving niet kunnen begrijpen en abstraheren. Die onderwerpen lijken voor de docenten meer geschikt voor het vwo. Dit resulteert in verschil in burgerschapskennis tussen vmbo- en havo/vwo-leerlingen, terwijl alle leerlingen in staat zijn om na te denken over maatschappelijke vraagstukken (Eidhof, 2020). De docent speelt hierbij een grote rol door op de juiste manier deze vraagstukken te behandelen. Zoals bij elk vak komt het neer op de pedagogische en didactische kwaliteiten van de docent. Het is tegelijkertijd ook van belang om de leerlingen niet te onderschatten. Het empirische data blijkt dat

vmbo-leerlingen een rijker beeld kunnen hebben van het concept democratie dan havo/vwo-leerlingen, en vmbo-leerlingen net als vwo-leerlingen zinnige perspectieven kunnen ontwikkelen over politieke vraagstukken (Nieuwelink, 2016).

De verschillen in burgerschapskennis zijn relatief groot tussen scholen (Munniksmas et al., 2017). Voor een groot deel is dat te verklaren door sociaaleconomische en demografische kenmerken die samen hangen met de school waar iemand naar toe gaat. Deze verschillen in Nederland zijn groter dan in vergelijkbare landen zoals België en Denemarken (Munniksmas et al., 2017). Dat kan worden verklaard door de grote vrijheid die scholen krijgen bij de invulling van het burgerschapsonderwijs in Nederland. Andere landen hebben vaak kennistoetsen en een uitgebreid curriculum.

2.3 Vormgeving van burgerschap

Vaak zijn het maatschappijleerdocenten die het voortouw nemen in burgerschapsonderwijs. Dit vak wordt vaak voor één jaar een paar uur per week gegeven en dat is het. Dat is niet voldoende voor het opbouwen van burgerschap in zijn algemeenheid bij jongeren (Nieuwelink, 2019). Daarnaast wordt maatschappijleer vaak gezien als compensatie vak. Dit betekent dat leerlingen een zeven willen halen om een ander vak te compenseren. Soms geven docenten hier aan toe, om de examenresultaten van de school te verbeteren (Nieuwelink, 2019). Dit beïnvloedt de kwaliteit van burgerschapsonderwijs in Nederland negatief.

Het formele curriculum is het plan van de school hoe zij hun leerdoelen willen behalen en de landelijke eindtermen (Rijksoverheid, s.d.). Dit curriculum kan een grote invloed hebben op het ontwikkelen van burgerschap (Geboers, Geijssels, Admiraal, & Ten Dam, 2013). Je kan het curriculum onderscheiden in drie delen: (1) curriculum binnen school, (2) curriculum buiten school en (3) extra-curriculaire activiteiten. Het curriculum binnen school zijn activiteiten die plaatsvinden binnen de context van de klas. Dit zijn bijvoorbeeld discussies of een lesprogramma dat wordt uitgevoerd tijdens de les. Uit het overzichtsartikel van Geboers et al. (2013) blijkt dat het curriculum in de context van de klas alleen effect heeft op de sociale taak van democratisch handelen en niet op de andere sociale taken van burgerschap. Het curriculum buiten school omvat activiteiten zoals excursies naar de Tweede Kamer of een maatschappelijke stage. Extra-curriculaire activiteiten hebben een niet verplicht karakter, zoals een leerlingenraad of een schooldebatteam.

Samenhang in het curriculum is belangrijk voor het effectief ontwikkelen van burgerschap. De Inspectie van het Onderwijs (2017) merkt op dat het curriculum nu vaak een ‘lappendeken’ van activiteiten of alleen een projectweek is. Samenhang aanbrengen kan op verschillende manier. Dit kan via concepten zoals macht en democratie, maar ook via waarden zoals vrijheid of maatschappelijke vraagstukken over bijvoorbeeld migratie. Ook kunnen de eerder besproken competenties of de sociale taken van burgerschap centraal worden gesteld. Tot slot kunnen ook thema’s centraal worden gesteld, zoals migratie, digitalisering, democratie, generatieconflicten.

2.4. Policy alignment

In Nederland worden wetten en kerndoelen voor het onderwijs vastgesteld door het parlement. Deze wetten en kerndoelen definiëren de eisen aan de kennis en vaardigheden die moeten worden behaald. De Inspectie van het Onderwijs controleert of scholen voldoen aan de eisen en kan beoordelen dat een school zijn onderwijs moet verbeteren. Aan burgerschapsonderwijs zijn er sinds 2006 eisen gesteld en binnenkort worden deze aangescherpt. De scholen krijgen binnen deze eisen de vrijheid om de taak in te vullen. Onder schoolbeleid zitten ideeën, normen, waarden, ideaalbeelden, identiteit, cultuur en overtuigingen. Afstemming van het beleid tussen de werknemers op de school is belangrijk om de praktijk beter tot zijn recht te laten komen. Deze afstemming heet ‘policy alignment’. Policy alignment kan worden gezien als een balans en samenwerking tussen verschillende onderdelen van de school (Baker, 2004). Baker (2004) gebruikt als metafoor de wielen van een auto. De wielen moet allemaal hetzelfde eruitzien, in dezelfde richting staan en afgestemd zijn op de wegen die bereden worden. Policy alignment is constant in beweging en in proces doordat de situatie en context veranderen. Bij policy alignment is vaak sprake van duidelijke concrete doelen die meetbaar zijn door standaardisatie, maar het kunnen ook gedeelde normen en waarden zijn die het beleid bij elkaar houden. In de situatie van burgerschapsonderwijs in Nederland kan er policy alignment zijn tussen de burgerschapswet en een school, en tussen werknemers op een school. In dit onderzoek ligt de focus op policy alignment tussen de werknemers op een school.

Pure policy alignment is erg ingewikkeld en meeste scholen krijgen dit niet voor elkaar (Baker, 2004; Looney, 2011). Wel is een bepaalde mate van policy alignment wenselijk, omdat de uitvoering van het beleid anders op geluk is gebaseerd. Zonder policy alignment kan beleid inefficiënt zijn en zorgen voor slechte uitkomsten (Savage & O’Conner, 2018). Een nadeel van meer policy alignment tussen de burgerschapsopdracht en scholen zou kunnen zijn dat er een minder vrije invulling van scholen mogelijk is, waardoor unieke en lokale contexten over het hoofd worden gezien (Savage & O’Conner, 2018).

Er kan onderscheid worden gemaakt tussen technische en sociale alignment. Technische alignment gaat over het curriculum, de beoordeling van opdrachten en de meetbaarheid van de doelen (Looney, 2011). Deze alignment vindt voornamelijk plaats tussen de school en de burgerschapswet. In dit onderzoek wordt daar niet naar gekeken, maar wel naar het curriculum oftewel de vormgeving van het burgerschapsonderwijs.

Sociale alignment gaat over mensen en organisaties. Het focust op het sociaal kapitaal, de gedeelde normen en waarden, inzet en motivatie (Looney, 2011). Dat deze sociale relaties dynamisch zijn, maakt dat policy alignment geen vaststaand gegeven is en pure alignment lastig te bereiken is. Ten eerste is er de cultuur van de school en ten tweede hebben werknemers hun eigen denkbeelden die kunnen verschillen van het beeld van de school.

De schoolvisie verwoordt het ideaalbeeld of wereldbeeld van de school (Onderwijsraad,

2007). Deze is invloedrijk voor de schoolcultuur op de school. Schoolcultuur zijn de basisassumpties, normen en waarden en de uitingen daarvan binnen de situatie van de school en wordt ook vaak vertaald met de identiteit van de school. Het is de normatieve opvatting van de school, in dit geval rondom de vraag wat burgerschap is. De schoolcultuur over burgerschapsonderwijs zijn opvattingen over hoe mensen zouden moeten samenleven en wat de ideale samenleving is (Dijkstra, Kuiper & Nieuwelink, 2018). Het gaat om de normen en waarden van de school, en de bijbehorende grenzen en keuzes van de school. Deze schoolcultuur kan de visie op burgerschap omzetten in een praktijkervaring door ervaringen en oefening met democratisch handelen (Onderwijsraad, 2007). Schoolcultuur is te zien door hoe mensen met elkaar samenwerken en zich tot elkaar verhouden. Cultuur is hoe de omgang met elkaar en de omgeving wordt vormgegeven. De schoolcultuur komt naar voren in schoolbrede regels, waarden en normen. Hoe consequent die worden nageleefd door de werknemers heeft invloed op policy alignment.

Naast de visie van de school hebben de werknemers ook hun eigen visie. ‘Sense-making’ is het proces waarbij iemand informatie probeert te plaatsen in zijn eigen kader van kennis en overtuigingen, ofwel het referentiekader. Iemands eigen referentiekader staat in verbinding met iemands identiteit en wordt ook wel ‘wordview’ genoemd (Spillane, Reiser & Reimer, 2002). Er spelen drie aspecten mee bij het afstemmen van verschillende manieren om tegen de wereld aan te kijken. Ten eerste iemands individuele cognitie. Dit houdt in hoe individuen het beleid interpreteren en of het beleid überhaupt via goede communicatie het individu bereikt (Spillane et al., 2002). De kennis die iemand bevat en de opvattingen over hoe de wereld werkt, hebben invloed op de manier hoe het beleid wordt geïnterpreteerd. Ten tweede heeft de context invloed op de interpretatie. Hier gaat het om het beroep dat iemand uitoefent, het land waar iemand woont of welke politieke partij iemand aanhangt. Tot slot speelt de communicatie van het beleid een grote rol. Hoe wordt het beleid gepresenteerd en verwoord? De schoolleiders kunnen via deze weg invloed hebben door de manier waarop het schoolbeleid tot stand komt (Coburn, 2005). Als deze communicatie soepel loopt, is kans op policy alignment groter.

3. Methode

3.1 Vraagstelling en methode

De onderzoeksvraag luidt: *Hoe verschilt de invulling, vormgeving en policy alignment van burgerschap tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?* Bij deze onderzoeksvraag zijn drie deelvragen opgesteld.

1. Hoe verschilt de burgerschapsinvulling tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?
2. Hoe verschilt de vormgeving van burgerschap tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?
3. Hoe verschilt de policy alignment tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?

In de analyse zal worden gefocust op de variabelen burgerschapsinvulling, vormgeving en beleid. De codes voor 'beleid' refereren naar situaties die aangeven hoe er wordt gestuurd op burgerschapsonderwijs op de scholen. Ze geven aan hoe de invulling en vormgeving van burgerschap worden gecommuniceerd binnen de school en zijn daarmee aanwijzingen voor policy alignment. Voor de analyse is gebruik gemaakt van het programma Atlas.ti. De codes van Atlas.ti zijn ingedeeld in drie groepen: (1) Invulling, (2) Vormgeving en (3) Beleid.

Het onderzoek wordt een meervoudige case study met secundaire analyses van kwalitatief datamateriaal. Er wordt geen eigen data verzameld. Vanwege corona en de afrondende fase waar scholen zich in bevinden bleek eigen dataverzameling niet haalbaar. De onderwijsniveaus 'voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs' (vmbo), 'hoger algemeen voorgezet onderwijs' (havo) en 'voorbereidend wetenschappelijk onderwijs' (vwo) worden met elkaar vergeleken. Het havo en vwo zullen samen worden gevoegd, omdat deze beide vallen onder hetzelfde onderwijstype van algemeen voorbereidend onderwijs. Dit onderscheid zit ook in de interviews. Het is geen verklarend onderzoek, omdat de burgerschapscompetenties van de leerlingen niet bekend zijn. Het onderzoek dient om de mechanismen die spelen rondom de drie variabelen op het spoor te komen. De gebruikte databronnen zijn interviews met docenten, teamleiders, locatiedirecteuren, schoolleiders, bestuurders (vanaf nu: respondenten) en schoolgidsen.

Het onderzoek is constructivistisch van aard omdat er een realiteit wordt gecreëerd door de uitspraken van de respondenten (Bryman, 2016). Hierdoor zijn de resultaten niet generaliseerbaar, maar bieden informatie over de werking van de mechanismen. Het burgerschapsonderwijs wordt door de respondenten geconstrueerd en in dit onderzoek wordt gekeken naar de gevolgen van deze constructen. Aan de betrouwbaarheid van de interviews kan niet iets worden veranderd, aangezien het secundaire data betreft. De interviews zijn allemaal door dezelfde persoon uitgevoerd en op dezelfde manier afgenomen.

3.2. Operationalisering

Schooltypen

- Voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo) met vier verschillende richtingen. (1) de basisberoepsgerichte leerweg (bb), (2) de kaderberoepsgerichte leerweg (kb), (3) de gemengde leerweg (gl) en (4) de theoretische leerweg (tl). Elke richting/leerweg duurt vier jaar.
- Het hoger algemeen vormend onderwijs (havo) van vijf jaar.

- Het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo) van zes jaar.

Burgerschapsonderwijs

Met de term burgerschapsonderwijs worden twee concepten samengevat: burgerschapsinvulling en de vormgeving van burgerschap.

Invulling burgerschap

De burgerschapsinvulling gaat over de inhoud van het concept burgerschap en zijn gebaseerd op de literatuur over verschillen in burgerschap tussen schooltypen. Er zal worden gelet op woorden zoals 'discipline', 'sociale betrokkenheid', 'bijdrage leveren', 'kritisch denken', 'goed gedrag', 'eigen mening vormen', 'autonomie', 'solidariteit', 'persoonlijke ontwikkeling', 'participatie', 'kansen', 'vaardigheden', 'maatschappij overleven', 'omgaan met verschillen', 'zelfontplooiing', 'emancipatie', 'kennis van de samenleving'. Na de analyse zal worden gekeken in welke mate de bevindingen overeenkomen met de typen burgerschap van Leenders, Veugelers en de Kat (2008) en Ten Dam en Volman (2003). De vooraf opgestelde codes voor deze variabele zijn gebaseerd op deze literatuur en te vinden in bijlage 1.

De vormgeving van burgerschap

Onder de vormgeving van burgerschap wordt alles verstaan wat de docenten en school uitvoeren om de leerlingen burgerschap bij te brengen. De vormgeving van burgerschap is in te delen in het curriculum binnen school, het curriculum buiten school en extra-curriculaire activiteiten (Geboers et al., 2013). Er gekeken of burgerschap bijvoorbeeld voornamelijk plaatsvindt bij bepaalde vakken zoals maatschappijleer en godsdienst, of dat het door alle vakken heen gebeurt door bijvoorbeeld gesprekken in de lessen. Andere indicatoren zijn 'maatschappelijke stage', 'excursies', 'leerlingenparticipatie', 'gastlessen', 'lesprogramma's' en 'projecten.'

Policy alignment

Bij policy alignment wordt er gekeken of de burgerschapsinvulling en vormgeving van respondenten en de schoolgids met elkaar overeenkomen. Dit wordt per respondentengroep en schoolgids van de school met elkaar vergeleken. Er wordt niet gekeken of de burgerschapsinvulling en vormgeving ook conform is aan de wettelijke opdracht. Tussen de respondenten en de schoolgids kan een verschillende mate van policy alignment bestaan. De mate van policy alignment wordt gemeten door te kijken naar overeenkomsten en verschillen van burgerschapsinvulling en de vormgeving van de respondenten en schoolgids. De codes 'beleid' spelen hierbij een rol. Er wordt gelet op woorden die aangegeven dat er sprake is van beleid zoals 'welsturing', 'plannen', 'doelen', 'overleg', 'docentafhankelijk', 'schoolcultuur' en 'studiedagen'. De mate van policy alignment wordt besproken in de volgende drie gradaties.

- **Weinig** (aangegeven met een – in de tabellen). De respondenten en schoolgids praten over verschillende aspecten bij burgerschap en de vormgeving. Er is weinig afstemming tussen de respondenten en de schoolgids. Er zullen bijvoorbeeld verschillende soorten burgerschapsinvullingen en vormgeving van burgerschap worden genoemd.
- **Gemiddeld** (aangegeven met een +/- in de tabellen). De respondenten en schoolgids komen op sommige aspecten met elkaar overeen, maar variëren ook in manier waarop wordt gesproken over burgerschapsonderwijs.
- **Veel** (aangegeven met een + in de tabellen). Er is sprake van veel policy alignment als de respondenten en schoolgids hetzelfde denken over burgerschapsinvulling en de vormgeving. Ze beschrijven burgerschap op dezelfde manier en refereren naar dezelfde aspecten die meespelen bij burgerschap.

Beleid

Bij ‘beleid’ wordt gekeken naar factoren die kunnen bijdragen aan policy alignment. Hier kan het gaan om vergaderingen, bijeenkomsten, lezingen, concreet opgestelde doelen en documenten voor burgerschap, mondelinge afspraken, invloed van respondenten op het beleid en controle van het beleid.

3.3. De data

De data is afkomstig uit een onderzoek over sturingsdynamiek (Waslander, Hooge, Theisens & Pater, 2018). De interviews voor dit onderzoek zijn afgenomen tussen september 2015 en mei 2016. Vanuit de beschikbare data zijn scholen geselecteerd aan de hand van het criterium dat de scholen uitsluitend vmbo of havo/vwo aanbieden. Hierna bleven er vijf scholen over. Vervolgens was het belangrijk dat er een gelijke verdeling bestond tussen vmbo-scholen en havo/vwo-scholen en dat de data zo volledig mogelijk was. Hierna viel één vmbo-school af, waarvan de interviews door een ander persoon waren gevoerd dan bij de andere scholen. Twee vmbo-scholen en twee havo/vwo-scholen bleven over.

Van deze scholen waren interviews beschikbaar met meerdere respondenten. De interviews met de docenten waren groepsinterviews met twee of drie docenten. De interviews met de teamleider was alleen in het geval van de Einstein school een groepsinterview met twee teamleiders. De rest van de interviews zijn één-op-één afgenomen. Niet van alle respondenten is achtergrondinformatie beschikbaar. Achtergrondinformatie is daarom niet opgenomen in de analyse. Als de docenten ook nog een andere rol hadden naast docent-zijn, zijn deze docenten gevraagd om mee te doen met de groepsinterviews. In de analyse is de anonimiteit van de respondenten en scholen zo goed mogelijk geprobeerd te waarborgen door kenmerkende informatie weg te laten of te vervangen door woorden zoals [schoolbestuur].

De interviews bevatte meer thema’s dan burgerschapsvorming. Uit de interviews zijn alleen de

fragmenten over burgerschapsvorming geanalyseerd. Deze fragmenten begonnen met de open vraag wat de respondenten verstonden onder burgerschap. Dit zorgt voor antwoorden die volledig uit de respondent zelf komen en niet zijn beïnvloedt door de interviewer (Bryman, 2016). Het concept burgerschap wordt zo geconstrueerd door de respondenten. Aspecten die in eerste instantie horen bij de denominatie van de school, zoals een dagopening, kunnen dus door de docenten worden benoemd als invulling van burgerschap. Na de open vraag over de betekenis van burgerschap, werd er gevraagd of en welke instrumenten er worden ingezet voor burgerschap en of er op de school wordt gestuurd op burgerschap. Naast de interviews waren de schoolgidsen van de scholen beschikbaar uit de jaren dat de interviews plaatsvonden. Deze schoolgidsen zijn in hun geheel geanalyseerd.

De scholen hebben fictieve namen gekregen van bekende wetenschappers. De eerste school, de Da Vinci, is een rooms-katholieke school in een middelgrote stad (50.000-100.000 inwoners) en valt onder een groot schoolbestuur (meer dan 10 scholen). Het Aletta Jacobs en het Marie Curie vallen onder hetzelfde schoolbestuur. Het is een protestants-christelijke school in een middelgrote stad. De schoolgids gaat over alle schoollocaties van het schoolbestuur en hier zal dan ook worden gesproken over de school als één geheel met meerdere locaties. Het Aletta Jacobs is een vmbo-locatie en het Marie Curie is een havo/vwo-locatie. De Einstein is een protestants-christelijke school. De school staat in een kleine stad (minder dan 50.000 inwoners) in een landelijk gebied. Het is een school voor alle schooltypen. De groepsinterviews zijn met havo/vwo-docenten en havo/vwo-teamleiders gehouden. Hierdoor kan het vmbo-gedeelte van deze school los worden bestudeert. De bestuurder en de schoolgids spreken dus wel over beide schooltypen, maar dit is bij de andere scholen ook het geval. Met de naam Einstein zal in het onderzoek worden gerefereerd naar het vmbo-gedeelte van de hele school.

In tabel 1 biedt een overzicht van de databronnen die beschikbaar waren per school. Van de meeste respondenten was de aanspreekvorm niet bekend. Daarom zijn de respondenten uit de groepsinterviews in het meervoud aangesproken. De andere respondenten hebben om en om de aanspreekvorm 'hij' of 'zij' toegewezen gekregen. De docenten, teamleiders, locatiedirecteuren en bestuurders zullen worden genoemd als respondenten. Het groepsinterview met de teamleiders van de Da Vinci bevat een teamleider van het vmbo en een teamleider van het havo/vwo. De analyse gaat in principe over de teamleider van vmbo. Als er een relevante toevoeging van de teamleider van het havo/vwo is aangaande de hele school, staat erbij vermeldt dat dit door de teamleider van havo/vwo is gezegd. Op de Einstein zijn twee groepsinterviews afgenomen met docenten. Bij het analyseren van policy alignment is het relevant of de opvattingen van de groepen van elkaar verschillen. Daarom zijn de groepsinterviews afzonderlijk geanalyseerd.

Tabel 1. Overzicht databronnen scholen en aanspreekvormen

VMBO	HAVO/VWO
Da Vinci - Docenten → mv - Teamleider → hij - Locatiedirecteur → zij - Schoolleider → hij - Schoolgids	Einstein - Docenten (2x) → mv - Teamleider(s) → mv - Bestuurder → zij - Schoolgids
Aletta Jacobs - Docenten → mv - Teamleider → zij - Locatiedirecteur → hij	Marie Curie - Docenten → mv - Teamleider gymnasium → zij
Schoolbestuur Aletta Jacobs & Marie Curie - Bestuurder → hij - Schoolgids	

Databron: interviews docenten

Dit zijn groepsinterviews van één of meerdere docenten die lesgeven op vmbo of havo/vwo. De docenten geven les in verschillende vakken.

Databron: interviews teamleiders

De teamleiders zijn de leidinggevendenden van de docenten.

Databron: interviews locatiedirecteur

Dit is de leider van een locatie van de school. Niet iedere locatie van een schoolbestuur heeft een locatiedirecteur.

Databron: interviews schoolleider

De schoolleider is een leidinggevende van een aantal scholen die onder een schoolbestuur vallen, maar niet de bestuurder van het hele schoolbestuur. Niet elke school heeft een schoolleider.

Databron: interviews bestuurder

Dit is de bestuurder van het overkoepelende bestuur waar de school onder valt.

Databron: Schoolgids

De schoolgids bevat informatie over de werkwijze van de school voor ouders en toekomstige leerlingen over de school en wordt jaarlijks vernieuwd. Het document is een verplichte eis vanuit de overheid.

3.4. Data analyse

Allereerst zijn alle databronnen goed doorgelezen om bekend te worden met de inhoud. Van tevoren is een lijst met codes opgesteld op basis van de literatuur om de neutraliteit van de onderzoeker te waarborgen en de betrouwbaarheid van het onderzoek te verhogen. Deze lijst is te vinden in bijlage 1. Vervolgens zijn de bronnen geanalyseerd met behulp van Atlas.ti. De eerste ronde is er open gecodeerd om dicht bij de data te blijven (Bryman, 2016). Daarna zijn de codes aangevuld en samengevoegd met de vooraf opgestelde codelijst. De codes zijn dus tot stand gekomen door een combinatie van open codering en op literatuur gebaseerde codes. Na de eerste ronde analyseren, zijn de data voor een tweede keer geanalyseerd, zodat alle documenten met dezelfde codes lijst zijn geanalyseerd. Hierbij is vooral gelet of de toegewezen codes klopten met de inhoud van de fragmenten. De uiteindelijke lijst met codes staan in bijlage 2. Tussen het analyseren door zijn aantekeningen gemaakt over bijvoorbeeld verwachte conclusies. De quotes uit de analyse horen bij de gecodeerde fragmenten. Na het coderen zijn er code-document tabellen gemaakt. Hierin is te zien hoe veelvuldig codes voorkomen tussen de schooltypen. Om de vergelijking zo zuiver mogelijk te houden, zijn de interviews met het schoolbestuur van het Aletta Jacobs en het Marie Curie buiten deze vergelijking gehouden, omdat deze interviews over zowel vmbo als havo/vwo gaan. In de volgende hoofdstukken zijn de analyses van de scholen te vinden. De interviews zijn geanalyseerd in de volgende volgorde: docenten, teamleider(s), locatiedirecteur, schoolopleider, bestuurder, schoolgids. Tot slot is er per school gekeken naar de policy alignment tussen de respondenten en de schoolgids. Voor deze volgorde is gekozen omdat de docenten het dichtst bij de praktijk van het burgerschapsonderwijs staan. Vervolgens komen respondenten die hoger in hiërarchie staan aan bod en wordt er gekeken wat zij vinden. De schoolgids wordt als laatste besproken omdat de focus ligt op wat de respondenten te vertellen hebben. Vervolgens kan worden gekeken of dit een connectie heeft met wat in de schoolgids beschreven staat.

4. Da Vinci

De Da Vinci is een vmbo-school en valt onder een groot schoolbestuur. Het is van oorsprong een rooms-katholieke school in een middelgrote stad.

4.1. Docenten

Burgerschapsinvulling: Omgangsvormen

De docenten van De Da Vinci noemen regelmatig omgangsvormen als het gaat om wat burgerschap inhoudt. Hoe ga je met elkaar om? Hoe werk je samen? Dat zijn vragen waar volgens de docenten de school op inzet en die door docenten vaak worden benoemd. De leerlingen worden dus gestuurd op hun gedrag vanuit de omgangsvormen die de school ziet als wenselijk en niet wenselijk. De docenten geven aan dat ook zij op omgangsvormen worden aangesproken op ongewenst gedrag door de teamleiders. De teamleiders letten niet alleen op omgangsvormen tussen de leerlingen, maar ook tussen de docenten onderling.

“Ik denk dat ze [teamleiders] wel kijken naar bepaalde omgangsvormen. Als je bepaalde omgangsvormen hebt in een team en dat je wel een teamleider hebt die daar wat van zegt. Ik denk als wanneer je zelf het goede voorbeeld geeft, dat leerlingen dat ook opvolgen.” (Docent Da Vinci)

Burgerschapsinvulling: Bijdrage maatschappij en de wereld laten zien

Een ander groot thema rondom burgerschap is het laten zien van ‘de andere kant van het verhaal’. Dit vinden ze belangrijk omdat de wereld van de leerlingen klein is. Een reden hiervoor is dat veel leerlingen ‘gamers’ zijn of omdat ‘heel veel leerlingen dat gewoon niet genoeg van thuis meekrijgen’. De docenten willen de leerlingen kennis laten maken met de maatschappij. Dit is belangrijk om een bijdrage te kunnen leveren aan de maatschappij.

“Over dat vluchtelingenprobleem, als je de mening hoort van leerlingen, ja die horen ze thuis, dat kan niet anders, maar het is echt allemaal van.....ik zal het niet herhalen, maar het is hartstikke racistisch. En wat ik dan doe, ik ga daar wel tegenin en ik laat ze ook de andere kant zien. Ja daar heb je het gewoon over.” (Docent Da Vinci)

Burgerschapsinvulling: Talenten en kwaliteiten

Tot slot noemen de docenten dat burgerschap ook gaat om het ontwikkelen van talenten, kwaliteiten en vaardigheden. Zo is er een toptraject voor het vmbo. Daarbij kijken ze naar competenties en vaardigheden die nodig zijn voor het hbo en krijgen de leerlingen daar masterclasses over. Het is geen versneld traject om van mbo naar hbo te gaan, maar het bereidt de leerlingen beter voor.

Vormgeving: Maatschappelijke stage

Onder andere de maatschappelijke stage zorgt ervoor dat de leerlingen omgaan met mensen buiten de school. De docenten merken dat leerlingen veel moeite hebben om de stap naar de maatschappij te

maken. De stage verplicht de leerlingen om ‘eropuit te gaan’ en iets te doen voor de medemens. ‘Iets terug doen voor de maatschappij’ komt vaak ter sprake, met name in het kader van de stage. De docenten hopen dat de leerlingen uiteindelijk op een andere manier naar de wereld gaan kijken. Dit wordt door de docenten eveneens omschreven als ‘socialisering’ van de leerlingen.

“Om sociaal te zijn en om echt te zien dat er meer is in de maatschappij dan alleen zo’n virtuele wereld. Dat vind ik wel dat dat ook echt meespeelt.” (Docent Da Vinci)

Vormgeving: Geen dagopening

De docenten noemen als vormgeving van burgerschap alleen de maatschappelijke stage. Verder vinden de docenten dat de school weinig doet aan de katholieke identiteit van de school. Die identiteit kan bijdragen aan de vormgeving van burgerschap. Op andere scholen van hetzelfde schoolbestuur zien docenten dit wel gebeuren via bijvoorbeeld een dagopening.

“Daar hadden ze bijvoorbeeld iets van een weekopening en met Pasen deden ze een stukje of werd er iets voorgelezen of met kerst. Gewoon ook iets om die identiteit vorm te geven zeg maar. Ja ik vind dat ook echt wel jammer dat ze dat hier niet doen, want je maakt gewoon van jezelf een openbare school. Nu is natuurlijk elke school wel openbaar, iedereen mag er komen, maar ja, ik vind dat je zelf.....ja ik vind het jammer. Daarmee laat je ook wel zien aan leerlingen eigenlijk van: we zijn gewoon niks. We zijn gewoon niet een katholieke school.” (Docent Da Vinci)

Beleid: Docentafhankelijkheid

Op het gebied van beleid omtrent burgerschapsonderwijs op de school voelen de docenten zich aangesproken om invulling te geven aan burgerschap in de lessen. Dit zou ‘automatisch’ of ‘op gevoel’ gaan. Desondanks zou het per docent verschillen of burgerschap ook echt voorkomt in de lessen.

“Ik denk dat het heel erg docentafhankelijk is hoor, laat ik dat even voorop stellen. (...) En ik denk ook dat het een verschil is tussen een startende docent dan wanneer je langer in het onderwijs werkt. Hoe langer je in het onderwijs werkt, dat ervaar ik zelf wel, hoe meer ruimte, misschien ook wel feeling je krijgt met: o ja ik ben ook bezig met andere zaken dan alleen maar onderwijs.”

Beleid: Geen sturing vanuit de school

Zodoende geven de docenten aan dat er door de school geen inhoud en invulling wordt gegeven aan de identiteit van de school. Ze weten wat de identiteit is en kennen het bestaan van de slogan van het

schoolbestuur omdat deze voorkomt in ‘een mooi artikeltje of op een pagina op de site ofzo’. Concluderend is er wel geschreven beleid over de identiteit, maar komt het volgens de docenten niet tot uiting op de werkvloer. Ze horen en zien er niets van.

“En dat het misschien wel tot de teamleider komt en dat je dus ook gaat kijken wat de visie per locatie is of wat is de visie per team, maar niet dat het dan op de werkvloer.....” (Docent Da Vinci)

Een docent geeft aan dat bij sollicitatiegesprekken er wel wordt gekeken naar het type mens.

“Ja maar ik denk wel op het moment, bijvoorbeeld bij sollicitatieprocedures, dat er wel naar gekeken wordt. Hoe staat iemand tegenover leerlingen, hoe lost hij dingen op, want dat soort vragen worden er gesteld. En er wordt wel gekeken of het iemand is die binnen het team past of is het iemand die bij onze soort leerlingen past. Daar wordt wel op gelet.” (Docent Da Vinci)

4.2. Teamleider

Burgerschapsinvulling: Normen en waarden

De teamleider stelt katholieke normen en waarden van de Da Vinci bovenaan bij het concept burgerschap. Die normen en waarden komen volgens hem uit de ‘schoolcultuur’ en de ‘sterke traditie’ van de school. Daarom let de teamleider ook op de normen en waarden van sollicitanten en of die passen bij de school. Omdat deze normen en waarden zo ingebed zijn in de schoolcultuur, sturen ze de docenten niet formeel aan op deze waarden.

“Die komen overal wel tot uiting. En wat je ziet is dat wij ook, ja, eigenlijk wel een beetje de school draaien naar de [schoolbestuur]waarden. Je proeft ze overal wel. Je ziet ze overal.” (Teamleider Da Vinci)

“We zijn natuurlijk ook een bijzondere school. Dat merk je ook in alles. Dat merk je in de missie en de visie die geschreven zijn. Maar je ziet het ook in bepaalde vakken. Het verplichte vak levensbeschouwing. Maatschappelijke stage, die wij wel verplicht stellen.” (Teamleider Da Vinci)

De teamleider van het havo/vwo vertelt dat er een werkgroep is binnen het schoolbestuur die nadrukkelijk bezig is met de waarden. Ook de teamleider van het vmbo benadrukt dat die normen en waarden bij de directie vandaan komen. De directie heeft de identiteit ook verwerkt in het beleidsplan.

Er zijn vanuit de directie georganiseerde overleggen met alle teamleiders waar de waarden ‘eindeloos worden doorgekauwd’. De teamleider schets wel een beeld dat verandering moeilijk is, omdat de schoolleiders de waarden inmiddels zien als vanzelfsprekend.

“Het zit in je achterhoofd, en uiteindelijk komt het zelfs in je DNA terecht.” (Teamleider Da Vinci)

Burgerschapsinvulling: Contact met de buitenwereld

Naast de normen en waarden die verbonden zijn aan de identiteit van de school, belicht de teamleider dat contact met samenleving belangrijk is. De school werkt hiervoor samen met organisaties en bedrijven. Ze hebben in het gebouw een bibliotheek, fitnessruimte, een dojo in samenwerking met de Judoschool en ze krijgen nog een fysiotherapeut erbij.

“Ja, op vmbo is dat toch wel weer wat anders, omdat je daar meer praktisch bezig bent. Je bent voorbereidend op het mbo ook vooral bezig. De meeste vakdocenten die bij ons rondlopen in de praktijk, dat zijn ook mensen die vanuit de zij-instroom zijn binnengekomen. Dus die weten heel erg wat daar speelt. Ook al die contacten worden ook gebruikt om dingen nog eens een keer verder uit te diepen. Dus wat in de lessen voorkomt ...” (Teamleider Da Vinci)

Verder wordt burgerschap heel breed ingevuld. Het aanleren van vaardigheden zoals ‘21st century skills’ komt aan bod en het betekenis geven aan de vakken en de actualiteit spelen een rol. De teamleider van het havo/vwo geeft aan dat het verschilt per docent, aangezien niet elke leerling na de aanslagen in Parijs (2015) het hier over heeft gehad in de klas. De teamleider van het vmbo vult dit aan met dat er vrijheid is om in te spelen op de actualiteit. Bij het vak levensbeschouwing kijkt de school hoe het vak kan worden ingevuld zonder dat het alleen gaat om discussies over het geloof.

Vormgeving: burgerschap als vak

De teamleiders brengen in dat burgerschap als vak toch niet helemaal duidelijk is op de school.

“Je moet wel wat doen. En waar we het nu over hebben met elkaar, is als je dat echt met z’n allen doet, en je voert het gesprek ook met z’n allen, kun je het dan misschien niet veel krachtiger maken? Maar het is dus alles behalve uitgekristalliseerd” (Teamleider havo/vwo Da Vinci)

4.3. Locatiedirecteur

Burgerschapsinvulling: Omgangsvormen vanuit de schoolcultuur

De locatiedirecteur spreekt over de ‘schoolcultuur’ en de uiting daarvan in omgangsvormen en gesprekken met leerlingen.

“En dat die leerling dan op dat moment zegt- dan voelt-ie niet dattie gewonnen heeft, nee de situatie is geanalyseerd en er is uitgekomen: begrip voor elkaar en dat soort toestanden. Nou, dat vind ik allemaal horen hoe je met elkaar omgaat. Dat zit net zo goed in die burgerschapsvorming als ....nou, dus de cultuur is voor een belangrijk deel, de identiteit van de school is voor een belangrijk- Wat is je collectieve ambitie? Waar je streef je met elkaar naar? Waar spreek je elkaar op aan, is heel erg belangrijk.” (Locatiedirecteur Da Vinci)

Burgerschapsinvulling: Maatschappelijke stage als bijdrage aan de maatschappij

Ook praat de locatiedirecteur over het belang van de maatschappelijke stage en de keuze om deze te behouden. De stage zou de leerlingen kennis laten maken met de samenleving.

“Want we zien het wel als een stukje van de opdracht van de school: waartoe geven wij onderwijs? Dat is dus ook voor een belangrijk deel (en dat staat ook heel expliciet in ons meerjarenbeleidsplan) dat we de leerling voorbereiden maar ook kennis laten maken, met name ook zichzelf positioneren en plaats geven in de maatschappij” (Locatiedirecteur Da Vinci)

Vorming: Leefstijl

De locatiedirecteur geeft aan dat zij burgerschap wil richten op leefstijl. Dit gaat bijvoorbeeld over seksualiteit en diversiteit daarbinnen. Er zijn ontwikkelteams die nadenken over leefstijl en bijbehorende thema’s. Dat presenteren de ontwikkelteams aan een docententeam, vervolgens geeft het docententeam input en komen ze met voorstellen. Het doel van de locatiedirecteur is dat het nieuwe ‘vak’ leefstijl door alle vakken wordt opgenomen. Ze probeert de docenten duidelijk te maken dat het binnen vakken een rol speelt en wil het ‘integraler’ laten zijn.

“Daar zijn we nu ook over bezig om dat een beetje te hergroeperen, meer in de richting van leefstijl. Dus je ziet ontwikkelingen binnen verschillende teams en verschillende scholen binnen onze club waarbij het vak leefstijl ontstaat waarbij zelfs het mentoraat erbij betrokken is. Dus dat het meer één geheel wordt en dat je meer aandacht besteedt aan jouw persoon en ook wat op een geïntegreerde manier en dat je ook bijvoorbeeld levensbeschouwing, dat

opneemt in dat vak. Dus niet als een apart vak maar opneemt in dat vak.” (Locatiedirecteur Da Vinci)

Beleid: Beleidsplan

Er wordt vooral gestuurd via het beleidsplan. Hierin staat de identiteit en schoolcultuur voorop. Omdat burgerschap in de identiteit verweven zit, zou de locatiedirecteur een docent niet snel aanspreken als de docent niet veel doet aan burgerschap maar wel prima lesgeeft.

“Het [schoolbestuur] heeft bijvoorbeeld een collectieve ambitie geschreven. En in die collectieve ambitie staat precies, daar hebben ze een missie statement gemaakt, maar tegelijkertijd ook: wat vinden wij belangrijk? Nou belangrijk is bijvoorbeeld dat iedereen zichzelf kan zijn. En dat leerlingen- nou, dat is ook een stukje cultuur van die school: als jij de homoseksuele geaardheid hebt, dan kun je toch nog steeds voorzitter worden van de leerlingenraad. Ja? Dat is ook bewezen en je wordt daar niet op aangekeken. En als jij een punkie bent en je hebt een hanenkam en dat soort toestanden, dan kun je daar gewoon op school zijn. Dan wordt er wel tegen je gezegd van: joh doe niet zo raar, maar daar word je niet op aangekeken, je wordt niet gediscrimineerd of wat dan ook. Nou, dat wordt dan ook dus breed gedragen en impliciete cultuur. Het is echt een cultuurkwestie. Nou, die dingen die bespreekt men ook met elkaar: wat is het [school]gevoel, zegt men dan. Of: dit is niet [school]s.” (Locatiedirecteur Da Vinci)

4.4. Schoolleider

Burgerschapsinvulling: Verantwoordelijkheid, socialisering en lid zijn van een gemeenschap

De schoolleider spreekt over de identiteit van de school en hoe dat is verweven met het beleidsplan. Socialisering krijgt meer aandacht in het plan dan door hun schoolbestuur wordt gesteld als minimum. Dit sluit aan bij de identiteit van samen een gemeenschap vormen en daar verantwoordelijkheid voor dragen. Op die manier wil de school een ‘maatschappijtje in het klein’ zijn.

“Je bent altijd als individu lid van de gemeenschap, die plek is je gegund, maar je dient zorg voor die gemeenschap te hebben en verantwoording af te leggen aan die gemeenschap. Dus kan er nooit een alleen gepersonaliseerde leerroute zijn. Het onderscheidende in ons meerjarenbeleidsplan is nu dat we zeggen van “op de andere van die drie punten gaan we de nadruk leggen op de socialiserende factor van de leerling”. Hoe word je een volwaardig burger en een gelukkig en verantwoord lid van de gemeenschap? Dat is breder dan burgerschapsvorming. Veel breder.” (Schoolleider Da Vinci)

In de school is er een ‘collectieve verantwoordelijkheid’ die ze met zijn allen dragen voor de sfeer, cultuur en manier van omgaan met elkaar. Je ontleent je identiteit altijd aan een ander en nooit alleen aan jezelf volgens de locatiedirecteur. Daardoor is burgerschap niet alleen iets individueels maar ook iets collectiefs.

“Dus dat je je ook verantwoordelijk voelt voor die ander en het collectief. Ja. En dat je ook voelt dat je de dingen nooit alleen kan oplossen. Dat is denk ik wel... Ik denk wel dat je dat wel stevig in onze cultuur tegenkomt.” (Schoolleider Da Vinci)

Beleid: Beleidsplan en ruimte voor vrijheid

Het beleidsplan van de scholengroep is specifiek dan het beleid vanuit het schoolbestuur. Binnen het beleidsplan is er wel ruimte voor de scholen om het beleid zelf in te vullen. De schoolleider controleert of de scholen de taak goed uitvoeren en waaraan hij dat kan zien.

“We gaan niet voorschrijven hoe je het in het curriculum wegzet, maar we zouden het mooi vinden dat we dat bij wijze van spreken in een programma terug kunnen zien. We hebben dat de 80/20-regel genoemd. Als je nou 80% aan je kwalificerende opdracht zou kunnen besteden, zou je dan 20% in je curriculum aan die socialiserende taak en aan die personaliserende taak kunnen wijden?” (Schoolleider Da Vinci)

Beleid: Horizontale verantwoording

De schoolleider wil af van een hiërarchie waar beslissingen vanaf boven worden genomen en hetzelfde geldt voor beslissingen over burgerschap. Input vanuit andere hoeken uit de organisatie vindt hij erg belangrijk. Dit komt overeen met de vrijheid die scholen krijgen om invulling te geven aan het beleidsplan. Ook hangt dit samen met de identiteit van de school dat je samen een gemeenschap vormt en daar verantwoordelijkheid voor draagt. Hij noemt het ‘horizontale verantwoording’. Om dit te bewerkstelligen zorgt hij voor wekelijks overleg tussen de teamleiders, de centrale directie, directeuren, het directieteam en de belangrijkste beleidsmedewerkers, en legitimering vanuit de maatschappelijke context.

“om er veel meer een collectieve opdracht van te maken wat ons onderwijs is en gaat worden.” (Schoolleider Da Vinci)

“Dus op vrijdag proberen we ook heel duidelijk de verbinding tussen de nu aanwezige twee managementlagen te krijgen, door voorspelbaarder voor elkaar te zijn.” (Schoolleider Da Vinci)

Beleid: Beleidsvorming

Verder zijn er behoorlijk veel mogelijkheden voor de scholen om het beleid vorm te geven en inspiratie op te doen. Er is één keer in de maand een onderwijscafé. Ook is er een tweedaagse ontwerpsessie met teamleiders die vastlopen op het gebied van beeldvorming en worden deskundigen uitgenodigd. Zoals de teamleiders al aangaven gaat zo'n ontwerpsessie bijvoorbeeld over de waarden van de school. Daarentegen is er geen format over burgerschapsvorming zichtbaar op papier.

“Ja, zonder dat daar een voorgenomen besluit aan het eind van die tweedaagse... We trekken het niet in de formele besluitvorming direct. Dan pruttelt het maar een tijd op die locatie en dan zie je dat ze ermee gaan worstelen en dat ze ermee aan de slag gaan.” (Schoolleider Da Vinci)

4.5. Schoolgids

Burgerschapsinvulling: Verantwoordelijkheid en sociale binding

De schoolgids spreekt van eigen verantwoordelijkheid, actief en betrokken zijn. De school staat midden in de samenleving, er is onderwijs buiten het gebouw, en persoonlijke ontwikkeling is belangrijk naast vakkennis.

“Burgerschap gaat over het nemen van verantwoordelijkheid voor de eigen omgeving. Het gaat over het voelen en nemen van sociale verantwoordelijkheid. Sociale binding, eigen verantwoordelijkheid en vertrouwen staan daarbij centraal. Burgerschap is vaak vooral een kwestie van ‘doen’.” (Schoolgids Da Vinci)

4.6. Policy alignment

De docenten zien burgerschap als omgangsvormen en bijdrage leveren aan de maatschappij. Dit gebeurt vooral via de maatschappelijke stage. Ook wordt er nadruk gelegd op het ontwikkelen van talenten en vaardigheden. Ze geven aan dat het docentafhankelijk is hoe burgerschap vorm krijgt in de lessen. Tot slot betreuren de docenten dat de identiteit van de school wel duidelijk geschreven staat, maar niet tot uiting komt op de werkvloer door bijvoorbeeld een dagopening. Hierdoor lijkt het net een openbare school.

De teamleiders omschrijven de identiteit als ‘normen en waarden’ en ‘schoolcultuur’. De teamleiders geven aan dat die zo sterk zijn, dat ze er niet echt op hoeven te sturen. Het zit in hun ‘DNA’ en komt terug in het beleidsplan en een werkgroep. Ook benadrukken ze het contact met de samenleving, hoewel de opdracht van burgerschap niet goed is ‘uitgekristalliseerd’.

De docenten en teamleiders komen qua burgerschapsinvulling ongeveer met elkaar overeen en

krijgen daarom een -/+ in tabel 2, wat staat voor gemiddelde policy alignment. De omgangsvormen van de docenten zijn de normen en waarden waar de teamleiders het over hebben, en beide hebben aandacht voor een bijdrage aan de maatschappij. Echter, de twee groepen respondenten verschillen op het punt van sturing. De docenten merken dat de identiteit niet op de werkvloer belandt, terwijl de teamleiders denken dat sturing hiervoor niet nodig is omdat het vanzelfsprekend is.

De locatiedirecteur heeft het net zoals de docenten en teamleiders over omgangsvormen en het belang van de stage om bij te dragen aan de maatschappij. Ook heeft hij het over de sterke schoolcultuur en dat burgerschap nauw verbonden is met de identiteit van de school, zoals de teamleiders hier over spraken. Dit zou voornamelijk in het beleidsplan en bij ontwikkelteams naar voren komen. Hij bespreekt het vak leefstijl, waar de andere respondenten het niet over hebben.

Over de burgerschapsinvulling lijken de docenten, teamleider en locatiedirecteur het min of meer met elkaar eens. Het gaat over omgangsvormen, de normen en waarden die daarbij horen en contact met de samenleving. Over hoe dit wordt vormgegeven lijkt minder over overeenstemming te zijn. De teamleiders en locatiedirecteur zien deze invulling van burgerschap sterk verbonden aan de identiteit en zien de identiteit ook goed terug in de school. Om deze reden heeft de teamleider veel policy alignment (+) met de locatiedirecteur. De docenten zien de identiteit als minder verbonden aan burgerschap en zien de identiteit ook niet duidelijk terugkomen in de school. Daarom hebben de docenten en locatiedirecteur een gemiddelde policy alignment (-/+).

De schoolleider praat veel over het beleidsplan. Het feit dat de school inzet op socialisering ziet hij als onderdeel van burgerschap. Ook benadrukt hij dat de identiteit bestaat uit het vormen van een gemeenschap en hier collectieve verantwoordelijkheid voor dragen. Het woord 'samen' komt herhaald terug. Dit is ook terug te zien in hoe de schoolleider het beleid overdraagt op de school. De scholen krijgen ruimte om het beleid zelf in te vullen. Hij wil toe naar 'horizontale verantwoordelijkheid'. Via bijeenkomsten probeert hij de docenten en teamleider te inspireren en activeren om het beleid in de praktijk te brengen.

De burgerschapsinvulling van de schoolleider verschilt van de docenten, de teamleiders en de locatiedirecteur en krijgt daarom met alle andere groepen respondenten een - (weinig policy alignment) in tabel 2. De schoolleider benadrukt het collectief en verantwoordelijkheid. De scholen krijgen van de schoolleider de vrijheid om het beleid zelf in te vullen, maar hierdoor lijkt de invulling van de identiteit niet geheel meer overeen te komen met de bedoelde richting van de schoolleider.

De schoolgids komt overeen met het beeld wat de schoolleider heeft over burgerschap, namelijk dat het draait om sociale binding en sociale verantwoordelijkheid. Er is veel policy alignment (+). De docenten, teamleider, locatiedirecteur en schoolleider hebben het ongeveer allemaal over dezelfde invulling van burgerschap, namelijk je verantwoordelijkheid om een bijdrage te leveren in de maatschappij als norm en waarde, maar ze praten er in andere woorden over. De sociale binding en de sociale verantwoordelijkheid komen overeen met hoe de schoolleider burgerschap voor ogen heeft. Deze kwamen bij de docenten, teamleiders en locatiedirecteur niet of nauwelijks naar voren. De

sociale verantwoordelijkheid wordt bij de docenten wellicht wel vertaald met een bijdrage leveren aan de maatschappij. Om deze reden hebben de docenten een gemiddelde policy alignment (-/+) met de schoolgids en de teamleider en locatiedirecteur weinig policy alignment (-).

Tabel 2. Policy Alignment Da Vinci

	Docenten	Teamleider	Locatiedirecteur	Schoolleider	Schoolgids
Docenten		-/+	-/+	-	-/+
Teamleider			+	-	-
Locatiedirecteur				-	-
Schoolleider					+

Tabel 3. Overzicht Da Vinci

Groepen respondenten	Invulling	Vormgeving	Beleid
Docenten	Omgangsvormen Bijdrage maatschappij Wereld laten zien Talenten en vaardigheden	Maatschappelijke stage Docentafhankelijk	Wel op papier, niet op werkvloer
Teamleiders	Normen en waarden uit identiteit en schoolcultuur	Contact met samenleving	Beleidsplan Ingebed in schoolcultuur Geen formele sturing
Locatiedir.	Gesprek en omgangsvormen Bijdrage maatschappij	Vak leefstijl bij alle vakken Maatschappelijke stage	Beleidsplan Ingebed in schoolcultuur
Schoolleider	Verantwoordelijkheid Socialisering Lid gemeenschap	-	Beleidsplan met vrijheid Horizontale verantwoordelijkheid
Schoolgids	“Burgerschap gaat over het nemen van verantwoordelijkheid voor de eigen omgeving. Het gaat over het voelen en nemen van sociale verantwoordelijkheid. Sociale binding, eigen verantwoordelijkheid en vertrouwen staan daarbij centraal”		

5. Aletta Jacobs

Het Aletta Jacobs valt onder hetzelfde schoolbestuur als het Marie Curie. Deze school(locatie) is voor vmbo-leerlingen. Het is een protestants-christelijke school in een middelgrote stad.

5.1. Docenten

Burgerschapsinvulling: Omgangsvormen

De docenten van het Aletta Jacobs verwoorden burgerschap ten eerste als omgangsvormen. Hoe je je moet handhaven in de maatschappij en, hoe ga je met elkaar om in de klas? De gesprekken gaan over leerlingen die gepest worden of nieuwe leerlingen. Maar burgerschap is ook belangrijk om je staande te houden in de maatschappij, want daar is kennis voor nodig.

“Er is bijvoorbeeld een meisje, nieuw in de klas, wat dan een PDD-NOS heeft. Hoe ga je daar mee om? Wat is voor haar moeilijk? Waarom reageert zij anders dan anderen? En betekent het ook dat zij, als zij bijvoorbeeld alleen maar star voor zich uitkijkt, dat zij chagrijnig is, geen interesse heeft? Of kun je daar een andere betekenis aan geven? En daar hebben we hele gesprekken met de klas over gevoerd. En dat was wel, vond ik wel heel mooi. Hoe de leerlingen daar weer op reageren. Want het was wel echt een succeservaring.” (Docent Aletta Jacobs)

Burgerschapsinvulling: Eigen identiteit, zelfacceptatie en vaardigheden

Ten tweede staat wie jij bent als persoon in relatie tot burgerschap. Wie ben je, waar kom je vandaan en hoe kijk je tegen bepaalde dingen aan? Het gaat over wie jij bent als persoon en hoe je je kan ontwikkelen en vormen. Acceptatie van jezelf en het benutten van je vaardigheden en talenten is hierbij een essentieel onderdeel. Iedereen maakt fouten, maar een ‘positieve kijk’ op jezelf is belangrijk.

“Ikzelf vind het altijd heel belangrijk dat een leerling hier het gevoel heeft gehad dat hij of zij er mocht zijn, zoals hij of zij ook is. En, nou ja, dat het beeld dat hij of zij op dat moment heeft, dat dat misschien later in de toekomst best nog wel kan bijschaven maar dat het goed is zoals je bent. En dat je altijd moet vertrouwen op je kwaliteiten. En je hoort heel vaak van wat je niet goed doet en je wordt getest en je wordt- nou he? Maar dat je moet kijken van: waar ben ik wél goed in en waar wil ik naar toe?” (Docent Aletta Jacobs)

Burgerschapsinvulling: Gesprek en discussie

Het gesprek met de leerling wordt benadrukt. De docenten betrekken ook de actualiteit, omdat ze vinden dat je daar iets mee moet doen. Dit raakt ook aan beeldvorming van de leerlingen.

“Nee, er gebeurt iets in België bijvoorbeeld. De aanslag. Wat doe je daar vervolgens mee? Leerlingen zijn er angstig van. Moet je die angst dan blijven voeden of moet je dan zeggen van: ‘nou, het valt allemaal wel mee’? wat doe je daar nou vervolgens mee? En wat doe je met de vragen van: meneer, wat nou als het volgende week hier gebeurt? Je kan niet zo maar zeggen: het gebeurt hier niet.” (Docent Aletta Jacobs)

Dit gebeurt vaak door de vakken heen, omdat het soms gewoon aan de orde komt. Het kan heel opeens ontstaan, zo'n gesprek. En dan moet je er tijd voor nemen volgens de docenten, omdat het belangrijk is.

“Ja, hier ontkom je er ook niet aan want als er wat speelt in de klas en je gaat gewoon maar door met je lesstof, ja dan komt daar niks van terecht. Dan zijn ze daar helemaal niet mee bezig. Dan moet je eerst iets oplossen of iets bespreken.” (Docent Aletta Jacobs)

Burgerschapsinvulling: Zingeving

Tot slot speelt zingeving een grote rol op de school. Dit staat in verbinding met het individuele aspect van burgerschap, maar bovenal met de christelijke identiteit van de school. De docenten vinden dat je iets moet met die christelijke identiteit. Tijdens de dagopeningen bespreken ze iets actueels of bespreken ze een thema uit het boekje Oase. Oase is een methode voor dagopeningen met elke week een ander thema.

“Zingeving is meer: nadenken over wie je bent en wat doe ik hier en waar wil ik naartoe.” (Docent Aletta Jacobs)

Vormgeving: Mentorklas

Ook in de mentorklas besteden de docenten aandacht aan burgerschap. Hier kan ook worden gestuurd naar het onderwerp burgerschap. De docenten kunnen hun mentorklas vaak per week zien, wat ze fijn vinden. Eén docent ziet ze gemiddeld zelfs twaalf uur per week. In de eerste klas doen de docenten huisbezoeken. Dit helpt hen de leerlingen beter kennen en begrijpen

“Maar het is wel heel belangrijk. Want soms weet je ook waarom iemand zo is. Op de vorige school had ik een jongetje, dat was heel slordig gekleed altijd en dan kan je denken van: joh, trek eens wat schoons aan. Totdat ik daar op huisbezoek kwam. (...) Maar dan besef je wel

van: het is niet voor niets. Dus je weet dan iets van de achtergrond, je weet iets van uit welke nest ze komen, je weet hoe de ouders denken, je weet hoe daar de situatie is. Dat is gewoon belangrijk. Maar ook weer voor: die kinderen moet je kennen. En daar moet je vervolgens iets mee. Niet dat je dan moet zeggen van: nou ja, goed, nou moet je echt allemaal schone kleren aan gaan doen. Nee, je moet het wel beseffen en je moet er iets mee doen vervolgens.”
(Docent Aletta Jacobs)

Vormgeving: Vele projecten

Op de school worden veel projecten georganiseerd voor de leerlingen: een excursie naar een instelling voor oudere mensen, het Suriname project, leerlingcommissies en een leerlingenraad. Verder zijn er pestprotocollen en een sociale vaardigheidsprotocol. Ook hebben ze een ‘stewardproject’. De leerlingen hebben een bodywarmer aan en zien er op toe dat de school rommelvrij blijft tijdens de pauzes. Ze spreken andere leerlingen aan op hun gedrag. Over waarom het werkt zegt een docent het volgende:

“Nou, hele duidelijke regels, denk ik. Er is geen discussie, ze hoeven ook geen discussie aan te gaan. Gewoon: opruimen en dan nog een keer vragen en bij de derde keer krijgen ze een aantekening, moeten ze ’s middags blijven. (...) het klinkt heel kinderachtig maar het werkt. (...) maar: voor die leerlingen van die derde klas is het best heel lastig. Vooral de eerste keer: met zo ’n bodywarmer aan te lopen. En ze moeten dan tegen de vierdeklassers zeggen van: ja, zou je dat op willen ruimen? Dus het vormt je dan ook wel weer. Ja” (Docent Aletta Jacobs)

Beleid: Veel zingeving voor personeel

Voor het personeel wordt veel georganiseerd over zingeving. Er zijn studiedagen over zingeving, er is een zingevingsexpert die haar vergaderingen opent met zingeving en in de nieuwsbrief wordt er soms bij stilgestaan. Maar in het bijzonder wordt er gepraat over een weekend weg met het personeel naar een klooster. Daar praten ze over de identiteit van de school en het geloof. Je wordt als werknemer geacht om een keer mee te doen en de meesten doen dit ook.

Verder is er nog intervisie. Dat ligt volgens een docent in het verlengde van burgerschap. Het is werk gerelateerd, maar het gaat ook om wie je bent en hoe je handelt. Daarnaast is er een docentencommissie die paas- en kerstvieringen voorbereiden die altijd openstaan voor ideeën. Ook bij teamvergaderingen worden ideeën uitgewisseld over bijvoorbeeld de dagopening. Er wordt dus veel gepraat over wat zingeving en wat bij identiteit van de school hoort.

“Je leert er ook van want hij begint heel vaak met iets actueels en ik begon altijd met een stukje uit de Oase. En nu sinds die vergadering heb ik ook af en toe iets uit de krant ’s morgens gehaald”. (Docent Aletta Jacobs)

Beleid: Verschillen tussen klassen en schooltypen

Ondanks deze vele inzet ligt het soms ook aan de klas en docent of burgerschapsonderwijs goed loopt.

“Ja, we hebben ook klassen gehad waar dat totaal niet liep, zeg maar. Dat je zegt van - dan ben je zó bezig met burgerschapsvorming, hoe ga je nu om met een ander en waarom doe je dat bij een ander terwijl je dat zelf ook niet wil dat het bij jou gebeurt, waarom doe je dat dan toch? Je komt er niet doorheen.” (Docent Aletta Jacobs)

5.2. Teamleider

Burgerschapsinvulling: Zingeving en christelijke normen en waarden

In het team van de teamleider praten ze regelmatig over zingeving en hoe ze christelijke normen en waarden moeten vertalen.

“Die discussie in mijn team was heel breed en daar is niet iets van goed of fout bij, hoor. Dus daar ben ik heel voorzichtig mee. Maar ik kijk er toch echt tegenaan als iets vanuit de christelijke grondslag: navolging van Jezus, met je naaste omgaan en goed voorbeeld zijn. Maar ook dat je elke dag weer opnieuw mag beginnen. En dat... Zo kijk ik er tegenaan. En dat probeer ik ook zelf voor te leven, dat lukt niet altijd, met vallen en opstaan natuurlijk. Maar ook met mijn dagopeningen en ook met mijn openingen van de teamvergaderingen, dat we daar even een keer een discussiepuntje over hebben.” (Teamleider Aletta Jacobs)

Verder wordt er van alles genoemd. Zo zijn ‘21ste-eeuwse vaardigheden’ belangrijk en moet de school een ‘oefenplaats van zelfredzaamheid’ zijn. Iedereen mag er zijn, waarbij ze talenten proberen te benutten en zwakheden te accepteren.

Burgerschapsinvulling: Omgangsvormen

Omgangsvormen lijken ook centraal te staan, die gaan over normen en waarden. Omgangsvormen vindt de teamleider niet alleen belangrijk in relatie tot de leerlingen, maar ook tussen docenten onderling. Daarbij stelt de teamleider dat docenten altijd positief horen te blijven over leerlingen en dat leerlingen nieuwe kansen mogen krijgen.

“Dus met respect naar elkaar als docenten, maar ook naar leerlingen. Maar dat mag ik ook van leerlingen verwachten. Dat zeg ik ook tegen mijn leerlingen: ik behandel jou met respect, dan wil ik dat ook van jou. Dat kan ik dan ook van jou verwachten.” (Teamleider Aletta Jacobs)

Vormgeving: Dagopening

De christelijke normen en waarden en zingeving worden overgebracht via de dagopening. Het is de afspraak dat iedereen dat het eerste uur doet. Bij de aanname van personeel wordt er opgelet of docenten bereid zijn een dagopening te doen. Hoe de dagopening wordt ingevuld, mag verschillen per docent. Ze mogen de actualiteit gebruiken, Bijbelse verhalen lezen, en er is een boekje (Oase) met weekthema's. Vanuit de leerlingenklankbordgroep komen wel wat negatievere geluiden over de dagopeningen. Het zou het ene oor ingaan en het andere oor uit. Volgens de teamleider schieten ze dan het doel voorbij. Daarom is er discussie over hoe ze het anders kunnen doen en ideeën uit te wisselen met elkaar in de teamvergaderingen.

“En dan is er één geweest die vertelt hoe die dat dan doet. Die zegt: ik gebruik het boek helemaal niet maar ik ga dat aan de actualiteit vasthangen bijvoorbeeld. Nou, er is iets gebeurd in een voetbalstadion of weet ik veel wat. Nou, en een andere zegt van: maar ik vind het toch nog wel belangrijk dat we de Bijbelse verhalen vertellen. Dus daar ligt een hele grote...nou ja, maar dat mag ook. Het is niet zo dat iedereen hetzelfde móet doen. Maar die discussie daarover, dat vind ik juist belangrijk. Dus daar geef ik wel ruimte voor. Ja.”
(Teamleider Aletta Jacobs)

Vormgeving: Maatschappelijke stage, projecten

Het is belangrijk om buiten de school ook dienstverlenend te zijn aan anderen en dat te ervaren via de stage. Er is het stewardproject. Het ‘vluchtelingengebeuren’, een project rond Kerst.

Voedselpakketten, activiteitenweken, culturele activiteiten. Het valt allemaal onder burgerschap volgens de teamleider. Ook doen ze mee aan een burgerschapsproject van een externe organisatie. Het schoolbestuur is bezig met het plusdocument¹. De invulling daarvan is nog niet uitgewerkt door de schoolleider, maar de teamleider stimuleert het team om daarover mee te denken. Ze zet het op de agenda van de vergaderingen en heeft zich opgegeven bij de schoolleider om erover mee te denken. Maar verder wordt er over op christelijke normen en waarden en zingeving niet erg gestuurd. De teamleider denkt ook dat dat komt door alle projecten die ze hebben. Die sluiten aan bij burgerschap, hoewel ze dit niet allemaal expliciet burgerschapsprojecten noemen.

“Ik vind het wel belangrijk maar ik heb op dit moment niet zoiets van: dit moet geregeld op de agenda komen.” (Teamleider Aletta Jacobs)

---

¹ In 2014 is in het sectorakkoord afgesproken dat leerlingen naast hun diploma ook een plusdocument meekrijgen van school (VO-Raad, sd). Het is geen wettelijke verplichting, maar wel een sectorbrede afspraak. Dit document bevat alles wat een leerling heeft ondernomen op het gebied van brede vorming. De scholen bepalen zelf wat er wel of niet op het document komt te staan.

5.3. Locatiedirecteur

Burgerschapsinvulling: Zingeving en omgangsvormen

Ook voor de locatiedirecteur staat zingeving bovenaan. Het zou in elke les moeten terugkomen. Zingeving heeft te maken met de christelijke identiteit en dat heeft effect op hoe de school omgaat met de leerlingen. Om expliciet uit te spreken wat dat is, vindt de directeur lastig. Burgerschap gaat dus om omgangsvormen. Een mooi voorbeeld is het ‘stewardproject’.

“Hoe ben je als kind in de groep? En hoe ga je om met je medeleerlingen? En hoe ga je om – nou dat is ook wel een mooi voorbeeld wat we daaraan doen - met rotzooi in de kantine. (...) Maar dat leerproces voor die derdeklassers, die daar enorm tegenop zien, en dat ervaren van: hee, er wordt naar mij geluisterd! En zo ’n steward: ik durf me te onderscheiden. Ja, dat is puur burgerschapsvorming. (...) Dat gaat helemaal niet om die rotzooi. Want we hebben een hele schone school. Ja, we hoeven het echt niet voor de rotzooi te doen.” (Locatiedirecteur Aletta Jacobs)

Een ander aspect wat de locatiedirecteur ziet als burgerschap is veiligheid, wat te maken heeft met het schoolklimaat. Tot slot vindt hij ook het gesprek aangaan met de leerlingen van belang, juist omdat de achtergronden van de leerlingen divers zijn en niet iedereen meer naar de kerk gaat.

Vormgeving: Dagopening

Zoals de docenten en teamleider al aangaven, wordt er veel gedaan voor leerlingen op het gebied van zingeving en burgerschap. De dagopening is beleid en iedereen wordt geacht dat te doen, hoewel de invulling vrij is. Het volgende jaar wil de directeur het wel hebben met de collega’s over wat de kaders en minimumeisen zijn van de dagopeningen.

“En daar wil ik komend jaar wel mee beginnen met elkaar van: jongens, hoe gaan we daar inhoud aan geven? Hoe belangrijk vinden we het met elkaar, wat zijn de kaders en hoe ga jij daar invulling aan geven? Gewoon heel concreet: het eerste uur op de dag, wat doe je dan en hoe kunnen we elkaar daarbij helpen en waar zit die verlegenheid? Wat vinden we lastig? En vinden we het heel belangrijk dat dat gebed gedaan wordt of mag dat ook voorgelezen worden of kun je dat een leerling laten doen? Of is het erg als het een keer niet gebeurt? Nou, zulke vragen. Dus daar wordt wel echt op gestuurd dan. Ja. Maar wel met elkaar dan ook de besluiten nemen. En ik heb wel een aantal kaders dat ik denk van ja, dit zijn wel de minimumeisen waaraan ik vind dat dat-” (Locatiedirecteur Aletta Jacobs)

De directeur komt soms zelf in de les en heeft het dan over zingeving. Hij wil dat de leerlingen erover gaan nadenken.

“Dan ga ik het gesprek aan met ze van: jongens, bestaat God? Bijvoorbeeld. En dan gewoon de meningen vragen en: jongens, jullie mogen echt die mening hebben, of je nou wel gelooft in Hem, of niet, dat maakt mij echt helemaal niks uit. Dat is een ding van jou, alleen: ik wil er wel het gesprek over aangaan. Het is wel een van de levensvragen, laten we asjeblieft dat gesprek aangaan. Dat eis ik wel van leerlingen, dat ze nadenken erover. En dat ze geloven, nee, dat eis ik niet. Totaal niet. Nee, asjeblieft niet. Die tijd hebben we gehad.”
(Locatiedirecteur Aletta Jacobs)

Vormgeving: Plusdocument

Het schoolbestuur is bezig om het plusdocument vorm te geven. Dit is ook in het kader van burgerschap met de nadruk op de individuele vorming.

“Wat staat er op de diploma’s: alleen maar cijfers van vakken die je geeft. Meer niet. Terwijl die hele burgerschapsvorming eigenlijk een beetje buiten schot blijft. Nou gaat dat wel met het plusdocument natuurlijk veranderen, maar goed, dat wil ik niet als een cijfertje op een rapport hebben staan, dan schiet je weer totaal je doel voorbij.” (Locatiedirecteur Aletta Jacobs)

Vormgeving: Vluchtelingenproject

Bij het project met de vluchtelingen heeft de directeur de docenten gevraagd te helpen.

“Zien jullie kans om de dingen waar we nu mee geconfronteerd worden, vluchtelingen, om daar een project op te maken? Daar aandacht aan te geven in lessen. En hoe jullie het doen? Ja, maakt mij niet uit maar laat kinderen daarmee- of confronteer ze daarmee. En daar hebben we de hele week voor Kerst, inclusief de kerstviering, heeft in het teken gestaan van de vluchtelingen. En ook pakketten gemaakt, er stonden 80 dozen met inhoud voor die vluchtelingen en dat is overhandigd. Dat is wel heel gaaf. Dat is puur burgerschapsvorming.”
(Locatiedirecteur Aletta Jacobs)

Beleid: Sturing

De directeur vindt dat je niet te veel moet dwingen op het gebied van zingeving. Wel is er voor personeel een weekend in een klooster en zingevingsbijeenkomsten.

“Ja, hoe kan ik nou dwingen hoe iemand is? Dat is wel heel lastig, terwijl ik wel eisen kan stellen aan het gedrag.” (Locatiedirecteur Aletta Jacobs)

5.4. Policy alignment

De docenten praten veel over omgangsvormen, zingeving, zelfacceptatie en vaardigheden. Ook gesprek en discussie in de les is belangrijk. De omgangsvormen en zingeving raken aan de christelijke identiteit van de school. Er wordt veel georganiseerd over zingeving voor zowel de leerlingen als de docenten. Onder andere dagen in het klooster, waarvan wordt geacht dat je als docent een keer meedoet.

De teamleider heeft het over christelijke normen en waarden, zingeving en omgangsvormen. De teamleider geeft aan niet veel te sturen, ook vrijheid bij de dagopening is mogelijk en gewenst. Wel hebben ze het in de teamvergaderingen vaak over hoe ze de christelijke normen en waarden moeten invullen in de praktijk.

De locatiedirecteur heeft dezelfde ideeën over burgerschapsinvulling, waarbij zingeving weer centraal staat, maar ook omgangsvormen naar voren komen. Hij benoemt bovenop de dagopening, stage en projecten dat hij zelf in de klas komt kijken en nadenkt over de invulling van het plusdocument. Hij geeft aan dat sturing bij zingeving niet echt mogelijk is, omdat het dicht ligt bij iemands identiteit. Wel wil hij het in de toekomst hebben over de dagopening met de docenten, omdat hij hier minimumeisen bij in gedachten heeft.

Al met al is er dus geen expliciete sturing, maar wel veel policy alignment tussen de docenten, teamleider en locatiedirecteur over zowel de burgerschapsinvulling als vormgeving. Dit is in tabel 4 aangegeven met een +. Door de vele projecten en bijeenkomsten over zingeving lijkt sturing niet nodig te zijn voor de respondenten.

Tabel 4. Policy Alignment Aletta Jacobos

	Docenten	Teamleider	Locatiedirecteur
Docenten		+	+
Teamleider			+

Tabel 5. Overzicht Aletta Jacobs

Groepen respondenten	Invulling	Vormgeving	Beleid
Docenten	Omgangsvormen Zingeving Acceptatie Vaardigheden	Veel projecten Gesprek en discussie	Veel zingeving voor docenten
Teamleider	Christelijke normen en waarden Zingeving Omgangsvormen	Dagopening Plusdocument	Niet echt sturen, want projecten Vrijheid in dagopening Gesprekken zingeving in vergadering
Locatiedir.	Zingeving Omgangsvormen	Dagopening Veel projecten Directeur in de klas Plusdocument	Niet veel sturing Hulp docenten vragen bij projecten Intentie om het over de dagopening te hebben

6. Marie Curie

Het Marie Curie valt onder hetzelfde schoolbestuur als het Aletta Jacobs. Het Marie Curie is de locatie voor havo/vwo-leerlingen. Het is een protestants-christelijke school in een middelgrote stad.

6.1. Docenten

Burgerschapsinvulling: Persoonlijke vorming, zelfacceptatie

Burgerschap gaat vooral om het vormen van het individu volgens de docenten op het Marie Curie.

“Dat je over die kern nadenkt. Wie ben eigenlijk? Hoe sta ik in het leven? Wat vind ik belangrijk? En als je er daarover uit, als je daar stevig in je schoenen staat, dan werkt dat ook weer uit naar boven toe, naar je waarden, naar je overtuigingen, naar je gedrag, en zo kun je je omgeving zeg maar beïnvloeden.” (Docent Marie Curie)

Bij deze vorming gaat het veel over zelfvertrouwen en acceptatie van jezelf en anderen, en respect.

“In school, als het over persoonlijke vorming gaat, dat docenten zich aanvaard voelen, wie je ook bent, en leerlingen ook, dat is een soort basisvertrouwen dat neergelegd wordt, ja

waardoor je, nou ja goed, aan persoonsvorming doet, bouw je zelfvertrouwen op, werk je uit aan je omgeving.” (Docent Marie Curie)

Dit komt mooi tot uiting bij het sporten op school, vertelt de docent van het vak lichamelijke opvoeding en het vak bewegen, sport en maatschappij. Het draait om respect en elkaar vertrouwen. Als docent speel je een belangrijke rol in vertrouwen geven aan de leerlingen in wat ze kunnen. Omdat ze dit van elkaar zien, leren ze elkaar ook sturen zonder gelijk kritisch te zijn op elkaar. De docent ‘coacht’ de leerlingen hierbij.

“Ik heb bij mij in de les (...) elkaar respecteren voor wie ze zijn en wat ze kunnen, met name wat ze kunnen, want dat is toch heel belangrijk binnen mijn lessen. Dus ze zien dat van elkaar, ze sturen elkaar, ze leren elkaar sturen. Ik leer ze ook hoe ze elkaar dan zouden kunnen sturen zonder dan gelijk negatief/kritisch te worden. Nou dat is best moeilijk.” (Docent Marie Curie)

Burgerschapsinvulling: Omgangsvormen

Respect voor anderen en acceptatie van jezelf draait om omgangsvormen. Hoe je daar tegen aankijkt is een onderwijsvisie, licht een docent toe.

“Dat heeft eigenlijk alweer te maken met visie op onderwijs, visie op, maar ook wie jij als mens bent en hoe jij tegen anderen aankijkt. Ik zou het heel mooi vinden, maar dat is wel een ideaal van mij, maar daar moet je heel veel tijd in stoppen, dat dat bij elkaar hoort.” (Docent Marie Curie)

Burgerschapsinvulling: Zingeving

De docenten hebben het veel over zingeving als speerpunt van de school. Je moet als docent hierachter staan om te willen werken op het Marie Curie. Zingeving zou door alle vakken heen moeten zitten. De docent geeft aan dat het de bedoeling is dat zingeving zo breed mogelijk wordt gedragen door de hele school en dat zingeving ook onder de docenten regelmatig ter sprake komt en niet alleen op een studiedag twee keer per jaar.

“Over scheikunde en zo, wat het ideaal zou zijn, en dat is niet alleen maar levensbeschouwing of maatschappijleer, maar ook, en de docenten doen dat dus al hoor, maar meer bewust van worden. Bij scheikunde, ga je met je kennis een atoombom maken? Of bij economie: Hoe ver gaan we met de consumptiemaatschappij? En bij sport, moet je kijken hoe sport bezig is met zelfvertrouwen van de leerlingen. Dus daar zijn er eigenlijk al wel mee bezig om mensen zich daar bewust van te maken.” (Docent Marie Curie)

Vormgeving: Zingevingactiviteiten voor leerlingen en personeel

Voor de leerlingen zijn er dagopeningen, weekopeningen, vieringen, godsdienstlessen die zich specifiek richten op zingeving. Ook zijn ze bezig met het opstellen van het plusdocument. Voor de docenten zijn er retraitsdagen in een klooster, waar het gaat over de identiteit van de school. Op studiedagen en met vieringen gaan de werknemers ook in gesprek met elkaar over zingeving. En er zijn lezingen voor het gehele schoolbestuur. Bovendien is er op elke school van de scholengroep een expert op het gebied van zingeving.

“Elke locatie heb je ook een soort vestigingsexpert. En die vestigingsexpert, dat vind ik al vrij uitgewerkt, moet nog wel verder ontwikkeld worden, maar de bedoeling is dat er in elk team een expert zit, die ook weer als het hebt over zingeving zeg maar aan de orde stelt. En daar zijn we al vrij ver mee hoor.” (Docent Marie Curie)

Beleid: Meetbaarheid van burgerschap is lastig

Burgerschap is niet meetbaar, maar het valt de docenten op dat het een ontzettende veilige school is. Er zit een kleine afstand tussen docent en leerling. Het basisklimaat is erg prettig en veilig.

6.2. Teamleider gymnasium

Burgerschapsinvulling: Filosofische leerlingen en zingeving

De teamleider van het gymnasium merkt dat op haar afdeling de leerlingen ‘filosofisch’ zijn en veel nadenken. Dat merkt ze aan de gesprekken binnen de school en dit ziet zij als burgerschap. Verder betreft ze ook zingeving bij het concept burgerschap, hoewel het geen structureel onderdeel uitmaakt van het geschreven beleid. Ze stimuleert docenten om bezig te zijn met zingeving in hun lessen.

“Het wordt gewoon van ons verwacht dat wij zeg maar stimuleren en gewoon er zijn. Dus dit was inderdaad studiedag zingeving, vorige week woensdag en dan is het heel erg bewust, er is goed geluisterd naar personeel. Dan kunnen we later wel invullen van die studiedag, dit gaat over zingeving. En daar hoef je niet op te gaan sturen dat mensen daar komen. Het wordt van mij verwacht dat ik actief mensen daarvoor benader en meeneem. Daar is niet zoveel moeite nodig voor, mensen komen gewoon.” (Teamleider Marie Curie)

Vormgeving: Maatschappelijke stage

Een voorbeeld van de vormgeving van burgerschap en zingeving is de maatschappelijke stage. Dit is erg zichtbaar in de school en er wordt ook veel aandacht voor gevraagd. De coördinatoren van de maatschappelijke stage doen meer dan alleen de maatschappelijke stage regelen.

“Ja. Het is een hele actieve groep ook, ze organiseren ook lezingen. Ze gaan echt naar lezingen toe. ... Dat is echt zo normaal. Als je daar dan bent, dan denk je van: Oh ja, dat is zo gewoon. Het is ook iets wat docenten ook gewoon doen. Er zijn docenten hè die dat gewoon doen. Ja.” (Teamleider Marie Curie)

Beleid: Zingevingsexpert

De zingevingsexpert informeert het team en het team geeft dan input en informatie aan de expertgroep over zingeving. Die expertgroep bestaat uit alle zingevingsexperts van verschillende scholen uit het schoolbestuur en maken het beleid. Het team voert het beleid vervolgens uit. De teamleider heeft twee of driewekelijks een overleg met de zingevingsexperts.

Beleid: Veel initiatief vanuit docenten

Er blijkt volgens het interview veel initiatief te komen vanuit de docenten. Het beleid ontstaat als het ware vanzelf, net zoals de docenten vanuit zichzelf burgerschapsthema's behandelen in de lessen.

“Dus bijvoorbeeld er is in een keer meer belangstelling voor het politieke debat. Kunnen we dat niet nadoen, en hoe gaan we daarmee om en de vluchtelingen crisis wat betekent het voor jou om mensen, en dat soort vragen worden ineens gesteld. En moeten we het daar met leerlingen over hebben en hoe doen we dat dan? Dus dat zijn de vragen die dan in de uitvoering zeg maar gesteld worden. Daar hoef je niet op te gaan sturen. Dat ontstaat zeg maar.” (Teamleider Marie Curie)

Ondanks de grote inzet uit verschillende hoeken heeft de teamleider het idee dat burgerschap beleidsmatig nog wel beter kan worden uitgewerkt.

“Ik denk dat dit op dit moment nog een beetje een ondergeschikt kindje is zeg maar, als je het hebt over beleidsvorming. Het staat mooi op papier, maar het is nog niet geborgd in de organisatie.” (Teamleider Marie Curie)

6.3. Policy alignment

De docenten spreken over persoonlijke vorming, zelfvertrouwen, acceptatie van jezelf en respect. Daarnaast hebben ze het ook over omgangsvormen en zingeving als het gaat om burgerschap. Het komt in uiting door dagopeningen, vieringen, vele activiteiten over zingeving voor docenten en het plusdocument.

De teamleider spreekt niet veel over burgerschap inhoudelijk in het interview, behalve dat filosofisch nadenken haar opvalt bij de gymnasium afdeling en dat het draait om zingeving. Ze heeft

het vooral over hoe het beleid en de uitvoering tot stand komt. Dit gaat via de zingevingsexpert en de expertteams waar zij en haar docententeam invloed op hebben. Verder komt er veel vanuit de docenten tot stand. Policy alignment tussen de twee groepen respondenten is moeilijk te vinden, omdat ze het over verschillende onderwerpen hebben. Er is dus weinig policy alignment, wat in tabel 6 aangegeven staat met een –.

Tabel 6. Policy Alignment Marie Curie

	Docenten
Teamleider	-

Tabel 7. Overzicht Marie Curie

Groepen respondenten	Invulling	Vormgeving	Beleid
Docenten	Persoonlijke vorming Acceptatie/vertrouwen Omgangsvormen Zingeving	Dagopening, vieringen Veel voor docenten Plusdocument	Sturing benoemen ze niet echt, maar dus wel veel activiteiten voor docenten
Teamleider	Filosofisch nadenken Zingeving Normen en waarden		Wisselwerking expertteams Initiatief docenten

7. Schoolbestuur Aletta Jacobs en Marie Curie

7.1. Bestuurder

Burgerschapsinvulling: Zingeving

De bestuurder vindt zingeving de belangrijkste taak van de school. Dat hij dit belangrijk vindt, heeft te maken met de christelijke identiteit en achtergrond van de school. Ondanks dat iedereen welkom is op de school, wil hij wel de boodschap van zingeving uitdragen.

“Van oudsher zijn wij een protestants-christelijke school (...) Omdat er heel veel leerlingen zijn die niet vanwege onze christelijke identiteit voor onze school kiezen en dan moet je kiezen. Dan moet je of zeggen: Ik accepteer ze, maar dan moet je wel je beleid aanpassen. Of je zegt: Ik accepteer ze niet, maar dan moet je ook accepteren dat je een veel kleinere school blijft. Wij hebben voor het eerste gekozen: Ze zijn welkom. Dus wij gaan anders. Maar een tweede is, wij

hebben wel onze geschiedenis. Je ziet dat terug aan die leus (...). Dus je ziet het vertaald, een soort bescheidenheid, maar het levert wel wat op. Maar je hoeft het niet. En je ziet dat dus, je ziet in deze school wel heel doordacht, tenminste vind ik, ik probeer dat heel erg te doordenken.” (Bestuurder Aletta Jacobs & Marie Curie)

Burgerschapsinvulling: Individuele vorming en het plusdocument

Verder ziet hij zingeving ook als de vormende kant van het onderwijs. De school moet niet alleen maar kennis en vaardigheden overbrengen, maar ook leerlingen vormen. Als voorbeeld is de school begonnen met het uitwerken van het plusdocument. Volgens de bestuurder moeten de leerlingen nadenken over hun rol in de samenleving en hoe ze daar aan bijdragen vanuit zingeving.

“Daarom vind ik dat je eigenlijk bij elke leerling moet vragen: Wat zijn jouw idealen en waar denk jij nou dat je later bijdraagt aan de samenleving? Dus het is toch onze rol om ze voor te bereiden op de burgers van morgen. Kom je toch bij burgerschapsvorming uit. En dat heeft met zingeving te maken.” (Bestuurder Aletta Jacobs & Marie Curie)

Die zingeving is voor de bestuurder belangrijk om de wereld te kunnen begrijpen. Dit kan gaan om actuele gebeurtenissen.

“Als je naar de samenleving van nu kijkt en je kijkt wat jongeren nu nodig hebben, actueel zijn, dan moet je je opstellen, dan heeft het onderwijs volgens mij een heel belangrijke rol daarin, om zowel niet te snel met meningen mee te gaan, maar afstand te nemen en te kijken van: Wat gebeurt daar eigenlijk? Maar ook jongeren handvatten te geven om de wereld om hen heen te kunnen duiden.” (Bestuurder Aletta Jacobs & Marie Curie)

Vormgeving: Maatschappelijke stage en projecten

De wereld ontdekken is belangrijk voor leerlingen. De bestuurder wil dat de leerlingen ook buiten de school kijken. Hij vindt dat een middelbare school ook een aantal trajecten moet hebben die zich richten op de ontwikkeling van de wereld. De vorm laat hij vrij aan de scholen zelf. Hij controleert of de uitvoering is gelukt, maar hij verplicht de scholen nergens toe.

“Dus wij hebben als nieuw speerpunt juist benoemd, wij noemen dat de contacten met de buitenwereld, maar het is goed dat elk kind op diverse momenten in zijn schoolloopbaan vanuit ons de opdracht krijgt om buiten de school te kijken. En dat kan een korte stage zijn, dat kan meedoen in een project zijn, ... NL doet dagen zeg maar, daar haken we dus allemaal bij aan. En dat doen we heel bewust en dat vind ik allemaal vormen van inrichting van onderwijstijd die heel vormend zijn voor kinderen. En daarbij moet je niet per se ook altijd

willen zeggen wat ze eruit moeten halen.” (Bestuurder Aletta Jacobs & Marie Curie)

Hij heeft de neiging om het ‘kijken in de samenleving’ vast te leggen, maar doet dit toch liever niet.

“Hoe meer ik regels opleg of beleid formuleer, hoe meer docenten het weer zullen ervaren als een keurslijf. Vertrouw nou toch, daar komt dat input denken. Ik kan aan de input kant veel meer bereiken.” (Bestuurder Aletta Jacobs & Marie Curie)

Beleid: Veel docentactiviteiten over zingeving

Het bestuur organiseert veel om zingeving op de agenda te zetten. Studiedagen, lezingen, vieringen, zingevingsexperts en dagen weg in een klooster. De bestuurder vindt eigenlijk dat het bestuur bijna een soort eigen onderwijsvisie heeft die leidend is voor de normen en waarden.

“En het is in delen van dit soort visies dat ons verhaal gaat ontstaan. (...) Er ontstaat langzaam iets van een [schoolbestuur] eigen pedagogiek, maar ook van een eigen onderwijskunde met als bouwstenen, nou en dan. (...) Wil je [schoolpersoneel] nou echt snappen waar we mee bezig zijn, dan moet je eigenlijk met deze namen aan de gang. En dan moet je zorgen, en wij komen ook met een aanbod dat je dat kunt. Dit zijn nou onze gedeelde waarden.” (Bestuurder Aletta Jacobs & Marie Curie)

Voor burgerschap is het beleid minder gearticuleerd dan voor zingeving.

“Minder [dan bij zingeving]. Dat doen we wel bij die zingeving proberen we nu van de grond te tillen, dat we dat met een heel aantal protestants-christelijke scholen vanuit Verus doen.” (Bestuurder Aletta Jacobs & Marie Curie)

7.2. Schoolgids

Burgerschapsinvulling: Verantwoordelijkheid

In de schoolgids komt veel naar voren over zingeving en thema's die aansluiten bij burgerschap. Zo wordt de ontwikkeling van de leerlingen tot 'zelfstandige en verantwoordelijke mensen' benadrukt. Vanuit de protestants-christelijke traditie willen ze dat de school een 'oefen- en leerplaats' is voor het leven. 'Verantwoordelijke burgers' moeten de leerlingen worden. De leerlingen mogen elkaar aanspreken op hun verantwoordelijkheid voor een 'goed leefklimaat' in de school. De visie is dan ook:

“Mondige leden van de samenleving die alleen en samen met anderen verantwoordelijkheid willen, kunnen en durven nemen, voor zichzelf, voor anderen en voor een duurzame samenleving.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

Burgerschapsinvulling: Bijdrage maatschappij

Leerlingen moeten kennis en vaardigheden bezitten om ‘zich in de samenleving staande te kunnen houden’ en een bijdrage te kunnen leveren. De maatschappelijke stage is om die bijdrage te leveren en tegelijkertijd aan je eigen vaardigheden te werken. De school is volgens de schoolgids actief betrokken in de samenleving.

Burgerschapsinvulling: Diversiteit

Respect voor verschillen tussen mensen is hierbij belangrijk. Die diversiteit komt terug in hoe zij de wettelijke burgerschapsopdracht vertalen.

“Het [schoolnaam] bevordert actief burgerschap en sociale integratie door leerlingen kennis te laten maken met en te leren over de diversiteit in de samenleving.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

“Dat houdt in ieder geval in dat we begrip en respect hebben voor elkaar als medemens, dat we elkaar de ruimte geven voor eigen ontwikkeling en dat we bereid zijn voor elkaar op te komen.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

“We respecteren elkaar, met alle verschillen in opvattingen, overtuigingen, achtergronden, sekse, seksuele geaardheid en lichamelijke kenmerken. We discrimineren elkaar nooit.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

Burgerschapsinvulling: Leerlingenparticipatie

Ook activiteit van de leerlingen wordt gezien als actief burgerschap.

“Iedere vestiging van onze school heeft vormen van leerlingenparticipatie georganiseerd. Hetzij in leerlingen klankbordgroepen, hetzij in leerlingenraden. Leerlingen worden daarmee betrokken bij het wel en wee in en rond de school. Ook dat is een vorm van actief burgerschap.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

Burgerschapsinvulling: Zingeving en omgangsvormen

De schoolgids schrijft over zingeving. De school wil een veilige school zijn en ruimte bieden voor alle mogelijke talenten. De nadruk ligt op individuele vorming.

“We bezinnen ons door met elkaar in gesprek te gaan over wat ons beweegt.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

“Juist in je middelbareschoolperiode ga je eigen standpunten bepalen. Hoe kijk je tegen de wereld aan, hoe ga je om met andere mensen, waar liggen je grenzen?” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

“Jij als individuele leerling staat centraal, in het onderwijs en in de begeleiding, met je mogelijkheden en met je beperkingen.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

Maar het gaat ook om omgangsvormen. Naast individuele vorming zou samenwerken erg belangrijk moeten zijn op deze ‘leerschool’.

“In een wereld waarin individualisering niet alleen een groot goed is, maar ook de keerzijde ervan aan het licht komt, heeft het [schoolbestuur] het onderwijsprogramma een extra impuls gegeven om leerlingen te betrekken bij het belang van samenleven en samenwerken in de samenleving van de toekomst.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

Burgerschapsinvulling: Kunst en cultuur

Tot slot zijn kunst en cultuur essentieel voor de vorming van de leerlingen.

“Kennismaken met kunst en cultuur is een essentieel onderdeel in de vorming van kinderen. Elk jaar wordt een aantal culturele voorstellingen binnen of buiten de school georganiseerd. Verder is er een toneelclub, een schoolorkest en een techniekclub.” (Schoolgids Aletta Jacobs & Marie Curie)

7.3. Policy alignment

De bestuurder vindt veel overlap bij het Aletta Jacobs door de focus op zingeving en de bijdrage aan de maatschappij. Bij het Marie Curie hebben de ideeën van de bestuurder ook veel overlap op het gebied van zingeving en individuele vorming. De bestuurder noemt het een onderwijsvisie, net zoals een docent van het Marie Curie. Beide scholen merken de ruimte die ze krijgen van de bestuurder om het beleid in te vullen. Ook spreken allebei de scholen en de schoolgids over het veilige klimaat op de school. Er is dus veel policy alignment (+) tussen de respondenten van de twee scholen en de schoolbestuurder. Alleen met de teamleider van het Marie Curie heeft de bestuurder een gemiddelde

mate van policy alignment (-/+), omdat de teamleider het amper heeft over de inhoud van burgerschap.

In de schoolgids gaat het veel over burgerschap en zingeving. De focus ligt op omgangsvormen, individuele vorming en een bijdrage leveren aan de maatschappij. Dit komt overeen met het Aletta Jacobs en het Marie Curie. Echter, in de schoolgids worden ook veel aspecten benoemd die niet of nauwelijks bij beide scholen zijn teruggekomen. Bijvoorbeeld de nadruk op de verantwoordelijkheid van het individu in de samenleving, pluriformiteit en verschil in culturen. Ook samenwerken en kunst en cultuur als aspecten van burgerschap worden nauwelijks genoemd in de interviews. Dit zegt niet dat de scholen deze aspecten niet behandelen, maar geeft wel aan dat er verschil zit in beleid op papier en beleid waar de respondenten op de school aan denken bij burgerschap en zingeving. De policy alignment tussen de respondenten en de schoolgids is daarom gemiddeld (-/+). De resultaten zijn samengevat in tabel 8 en 9.

Tabel 8. Policy Alignment Schoolbestuur Aletta Jacobs & Marie Curie

	Bestuurder	Schoolgids
Docenten AJ	+	-/+
Teamleider AJ	+	-/+
Locatiedirecteur AJ	+	-/+
Docenten MC	+	-/+
Teamleider MC	-/+	-/+

Tabel 9. Overzicht Schoolbestuur Aletta Jacobs & Marie Curie

Groepen respondenten	Invulling	Vormgeving	Beleid
Bestuurder	Zingeving Individuele vorming	Plusdocument Maatschappelijke stage Suriname project	Vrijheid scholen binnen marges Veel zingeving voor docenten
Schoolgids	Veel over zingeving en burgerschap, Omgangsvormen, Individuele vorming, Bijdrage maatschappij, Suriname project, Stewardproject Missie: 'mondige leden van de samenleving die alleen én samen met anderen verantwoording willen, kunnen en durven nemen voor zichzelf, voor anderen en voor een duurzame samenleving'		

8. Einstein

De Einstein is een school voor het havo/vwo staat in een kleine stad. Vanuit oorsprong is het een protestants-christelijke school.

8.1. Docenten 1

Burgerschapsinvulling: Kennis van de maatschappij en beeldvorming

De docenten praten over kennis over het democratische stelsel, verantwoordelijkheid naar elkaar toe en dus jouw rol en bijdrage in die maatschappij. Burgerschap is kennis over de actualiteit en de wereld laten zien en daarmee het beeld van de leerlingen vormen.

“Ik denk aan dat je een beetje in de gaten hebt hoe het democratische bestel in Nederland functioneert. En ook dat je ook een stukje verantwoordelijkheid naar elkaar toe hebt in de maatschappij, en dan denk ik niet direct aan politieke dingen, maar ook bijvoorbeeld vrijwilligerswerk. Dat je daar een stukje verantwoordelijkheid in neemt. Ja, dat is het vooral, in grote lijnen. Dat ze weten hoe onze maatschappij in elkaar zit en welke rol jij daarin kunt spelen en wat eigenlijk van jou verwacht wordt.” (Docent Einstein)

Vormgeving: Dagopening

Op de Einstein doen ze dagopeningen. Verschillende docenten gebruiken de actualiteit om te laten zien wat er in de rest van de wereld gebeurt. Want als de leerlingen een krant ontvangen, is dit vaak alleen het lokale blad. Een docent gebruikt de actualiteit ook om het vak betekenis te geven. Dit vindt een docent horen bij de algemene ontwikkeling en opvoeding van leerlingen. Verder worden ook normen en waarden van omgangsvormen besproken tijdens de dagopening door een docent. Zo zou de docent leerlingen ook in de gang en kantine aanspreken op omgangsvormen. Je wordt als docent geacht om een dagopening te geven, ook als je ‘niet van christelijke huize’ bent. Bij sollicitatiegesprekken wordt gevraagd naar je identiteit om te kijken of die past bij de school. Bovendien kunnen omgangsvormen ook ‘toevallig ter sprake’ komen in de lessen en dan sla je het niet over.

“Ik gebruik ook veel actualiteiten in de dagopening. En ook als bruggetje naar de teksten toe die ik moet behandelen, om ook aan te geven: Nou, zo is het Frankrijk. Hoe is het in Nederland? En dan gooi je gewoon een balletje op over wat voor onderwerp ook, maar wat er maatschappelijk speelt, om dan te kijken van: Nou, wat staat er dan in de teksten over dat

onderwerp, om ze ook een beetje, ja, naar die tekst toe te trekken, zeg maar. Maar ook om even te weten; Hoe zit het dan” (Docent Einstein)

Vormgeving: Vak internationalisering

De school geeft het vak ‘internationalisering’ met een module over de Europese Unie. Hierdoor krijgen ze kennis over het Europese systeem.

“Die [externe ontwerpers module] hebben een module gemaakt over de kennis van Europa en hoe het werkte. En dat heeft het Europees Parlement overgenomen, en die bekostigt nu ook de uitgave van die module en die is nu inmiddels ook al vertaald in het Engels. En nu pushen ze het heel erg om dat in alle Europese landen van de grond te krijgen. En dit jaar zijn er al een paar landen die erin gestapt zijn. (...) En dat materiaal gebruiken we nu sinds kort. En daarvoor, ja, verzamelden we het zelf.” (Docent Einstein)

Vormgeving: Projecten

Op de school worden meerdere projecten georganiseerd, zoals geld inzamelen voor Afrika, met ‘plusleerlingen’ die daarvoor de organisatie doen. Maar ook een project dat aansluit bij het vak internationalisering waarbij de leerlingen contact leggen met leerlingen uit het buitenland. Hiermee vergaren zij ‘Europees burgerschap’. Het leert de leerlingen over verschillende culturen en draagt bij aan de beeldvorming.

“Nee, maar uiteindelijk hebben wij met een aantal mensen de directie weten te overtuigen dat dat heel waardevol is, dat er contact gemaakt wordt met andere leerlingen in Europa. (...) En dat daardoor hun gezichtsveld heel anders wordt. Dat ze kennismaken met andere culturen en, ja, dat geeft ook een andere kijk op je eigen cultuur. En uiteindelijk is de directie daarmee akkoord gegaan, door daar een lesuur in klas 3 havo/vwo een lesuur in de week aan te besteden. Dat staat gewoon in het rooster. En dat wordt ingevuld met die module over Europa, de EU, en daarnaast altijd een programma in het kader van een uitwisseling die op stapel staat. En daar is altijd weer een ander thema.” (Docent Einstein)

Een ander project is het Project Adventure. Hier komt samenwerken en omgangsvormen naar voren via sport. Dit project is opgezet door docenten van lichamelijke opvoeding. Het is goed voor de teambuilding en daar doen de leerlingen allerlei oefeningen voor.

Ook zijn er vieringen die passen bij de christelijke identiteit van de school. Voor leerlingen is er een presentielijst om de vieringen drempelverhogend te maken. Hierdoor komen de leerlingen ook opdagen als de vieringen vallen op een vrije dag. Mentors worden geacht dit te verzorgen voor de klas.

Beleid: Initiatief docenten

Op de projecten zelf en de inhoud van vieringen wordt verder niet gestuurd. ‘Het initiatief komt vanuit onder’. Zo hebben de docenten gevraagd aan het bestuur of het mogelijk was om Europaschool te worden en daar is de directie mee akkoord gegaan. Ze krijgen hier ook alle ruimte voor.

“In die zin zijn er wel richtlijnen. Maar ja, wat ik daar precies doe. Er komt niemand kijken of zo van: Goh, doe jij wel een goede Paasviering? Doe je überhaupt een Paasviering of eet je alleen eitjes?” (1 Docent Einstein)

8.2. Docenten 2

Burgerschapsvulling: Wereld laten zien en nadenken

De docenten proberen de leerlingen meerdere kanten van het verhaal te laten zien, zodat ze zelf gaan nadenken. Een docent probeert de context en achtergrond van maatschappelijke situaties te schetsen zodat de leerlingen beter een mening kunnen vormen. De docenten verschillen wel in de mate waarin ze hun eigen mening laten doorschemeren.

“En dat is juist ook wat je ze leert, dat het niet alleen maar die kant van het verhaal is en er is ook nog een die kant.” (Docent Einstein)

“En ik heb ook gezegd van: jongens, moet je goed luisteren, wij Nederlanders na de Tweede Wereldoorlog waren wij ook economische vluchtelingen, naar Amerika, New Zeeland en Canada. Ik zei: niks meer of minder. Want het was hier ook platgebombardeerd, dat moest opgebouwd worden. En nou mogen die mensen hier niet tijdelijk opvang enz. Dat getuigt natuurlijk van een hele rare mentaliteit. En dan zie je ze gaan nadenken: oh, ja, is dat, oh. En dat vind ik mooi, dat vind ik erbij horen.” (Docent Einstein)

Dit zelfstandig nadenken ziet een docent ook als een deel van de opvoeding die op school plaats hoort te vinden. De burgerschapsonderwerpen behandelen ze vaak via gesprek en discussie met de leerlingen. Hierdoor moeten ze verder kijken en nadenken.

“Het opvoedgedeelte. Dat wel, een heleboel andere dingen van opvoeden niet, ik vind dat dat thuis hoort, maar dat is wel een deel waar je weldegelijk een bijdrage kunt leveren aan dat kinderen gaan nadenken over dingen. (...) En dan zie je dus echt dat ze daar zelf ook over gaan nadenken.” (Docent Einstein)

Vormgeving: Dagopeningen

De docenten doen de dagopening vanuit het boekje Oase, waar weekthema's in staan. Ze laten de leerlingen dan nadenken, onder andere over omgangsvormen en normen en waarden. Eén van de docenten vindt dit belangrijk, omdat jonge leerlingen snel hun ouders volgen in plaats van zelf nadenken.

“Laat ze maar eens nadenken en vaak in het weekend bereid ik dat voor en dan zoek ik er op Youtube iets bij, want ze zijn erg visueel ingesteld (...) En hoe jonger ze zijn, hoe meer je in feite de vader en de moeder wordt en juist die bovenbouw-kids die moet je zo op die manier zien te kietelen dat ze gaan nadenken. En natuurlijk hebben ze recht op een eigen mening en daar zou ik ook niet aankomen, maar je moet ze wel eens wat voorhouden.” (2 Docent Einstein)

Beleid: Geen sturing en initiatief docenten

Hoe burgerschap precies wordt uitgevoerd in de lessen, hangt af van de docent. Er is dan ook geen sturing, het initiatief ligt bij de docenten. Zo is ook het project waarbij de leerlingen contact leggen met leerlingen uit het buitenland ontstaan vanuit docenten.

“Ik denk dat het een beetje iets is wat bij een docent hoort. Dat een docent dat niet opgelegd hoeft te krijgen, maar dat hij dat zelf doet.” (2 Docent Einstein)

8.3. Teamleider

Burgerschapsinvulling: Vorming, normen en waarden en omgangsvormen

De teamleiders zien burgerschap als algemene vorming, normen en waarden en omgangsvormen. Ook het aangaan van een gesprek en het belang van de actualiteit wordt benadrukt.

“Ja, gewoon een stukje algemene vorming. Een stukje algemene menselijke dingen, normen en waarden. Gewone normen en waarden. En niet per se als christelijke normen en waarden heel anders moeten zijn. Maar gewoon: Hoe ga je met elkaar om? En dat merk je gewoon in de gang. Als iemand iets op de grond gooit, dat doen we hier niet. Ja, ze doen het wel, maar. Ze kopiëren natuurlijk steeds. Dan stimuleren wij van: Dat doen wij niet zo.” (Teamleider Einstein)

Vormgeving: Dagopening

Een van de teamleiders denkt dat burgerschap misschien in de dagopening zit. Deze teamleider ziet dat als opvoeding. Het is beleid dat de dagopening wordt uitgevoerd. Eén van de teamleiders heeft jaren

geleden een schema gemaakt voor havo/vwo met welke les moet worden geopend, omdat er clusters zijn in de bovenbouw. Dat hangt nu op het prikbord. Ook peilt de teamleider soms bij docenten hoe het gaat, en geeft het aan als iemands dagopening te lang duurt.

“En ja, sommige leerlingen zijn ook zo dat ze bij mij komen klagen als er geen dagopening is. Enerzijds omdat zij daar helemaal achter staan. Anderzijds omdat het natuurlijk lekker van die lestijd afgaat.” (Teamleider Einstein)

Bij sollicitatiegesprekken wordt er ook gevraagd of iemand bereid is een dagopening te doen.

“En als iemand zegt: Nou ja, ach, ik vind dat niet zo heel erg bezwaarlijk om zo 'n stukje voor te lezen. Ja, dat is niet echt een pré. Zeker als het om vaste aanstellingen gaat.” (Teamleider Einstein)

Beleid: Ondergeschoven kindje

De teamleiders zijn niet helemaal zeker waar burgerschap terugkomt in de lessen. Bovendien kwam er lestijd vrij, maar hebben ze besloten om dat in te vullen met iets anders. Burgerschap zou toch al aan de orde komen bij maatschappijleer, maatschappijwetenschappen en geschiedenis. Ze hebben burgerschapsvorming ‘eigenlijk een beetje bij maatschappijleer gelaten’. En de vormende kant van het onderwijs zit op de Einstein ook in het vak godsdienst volgens de docenten.

“Daar kun je heel veel kanten mee op, hè? Ik denk bijvoorbeeld ook aan de les maatschappijleer en de maatschappelijke stage, bijvoorbeeld. Maar goed, als je het over identiteit hebt, dan zouden de lessen godsdienst er ook onder kunnen vallen.” (Teamleider Einstein)

Beleid: Docenten sturen

De teamleiders geven aan dat ze de docenten erop aanspreken als iets wel of niet gebeurt. Bijvoorbeeld door erop te sturen dat de docenten ook echt surveilleren in de gangen als dat van ze wordt gevraagd, in plaats van met ‘mijn armen over elkaar’ staan en wachten tot het kwartier voorbij is. Of het praten met een docent als die iemand uit de les stuurt zonder met de leerling te hebben gepraat. Deze teamleider voert vaak ‘een-op-eengesprekjes’. Tot slot is religie soms een gevoelig onderwerp op de school. Het is een christelijke school, maar het bezoeken van een katholieke school wordt door sommige leerlingen niet gewaardeerd. De teamleiders sturen docenten hier ook op hoe ze er mee om moeten gaan.

“Dat je leerlingen die daar dan rondhangen wijst op de regels van: Kijk, zo doen we dat niet, en dan willen we graag anders. Dat gebeurt meestal wel min of meer automatisch. Maar zeker nieuwe collega’s spreek je erop aan. En de anderen moet je ook wel bijsturen, hoor. Er zijn mensen die gaan gewoon een kopje koffie staan drinken boven aan de trap.” (Teamleider Einstein)

8.4. Bestuurder

Burgerschapsinvulling: Bijdrage maatschappij

De bestuurder hecht waarde aan de christelijke identiteit van de school, waar ‘omzien naar de ander’ heel belangrijk is. De maatschappelijke stage is volgens haar zo een manier om iets bij te dragen aan de maatschappij. Deze ‘maatschappelijke opdracht’ is waarvoor we hier zijn. Daarom heeft de school besloten om de stage te behouden. Ook het ‘samen’ zijn en lid zijn van een gemeenschap is voor haar gelinkt aan de christelijke identiteit.

“We zitten natuurlijk nu in een wereld waarbij er heel veel individueel met bepaalde zaken wordt omgegaan en ik denk dat we dat de leerlingen mee willen geven van je bent niet alleen, je bent deel van deze wereld.” (Bestuurder Einstein)

Vormgeving: Dagopeningen met actualiteit

De bestuurder vindt dagopeningen passen bij de christelijke school en wil dat de actualiteit hierbij ter sprake komt. Dit vertelt zij ook aan de docenten. Ze vindt dat actuele onderwerpen goed bij burgerschap passen. De bestuurder geeft aan dat het boekje Oase met weekthema’s voor de dagopeningen ook sterk op de actualiteit gericht is.

“Ik vind wel dat je het op een bepaald moment, als er iets gebeurt zoals bijvoorbeeld vluchtelingen, dan vind ik wel dat je daar op school wel over mag praten en dan heb ik dan wel altijd een sturende rol, dat ik dan aangeef van ik denk dat het nu wel goed dat jullie dat ven meenemen,” (Bestuurder Einstein)

Vormgeving: Vak internationalisering

Verder zit burgerschap volgens de bestuurder in het vak internationalisering en het uitwisselingsproject. Het verbreedt de blik van de leerlingen tot voorbij de lokale samenleving. Maar verder ligt burgerschap vooral in de lessen godsdienst en maatschappijleer.

Vormgeving: Plusdocument

De school is bezig met het ontwikkelen van het plusdocument. Dit sluit aan bij de vorming van de leerlingen. Ze vraagt hiervoor de hulp van docenten die dan een studiedag hebben over het onderwerp.

“Je leert hier niet alleen vakken, maar je vormt je ook als mens.” (Bestuurder Einstein)

De bestuurder stuurt verder niet op burgerschap, omdat het volgens haar in de identiteit van de school zit. Hierdoor gaat het vanzelf. Door de normen en waarden van de school worden de leerlingen gevormd en zien ze om naar elkaar.

8.5. Schoolgids

Burgerschapsinvulling: Christelijke identiteit van de school

In de schoolgids wordt de christelijke identiteit van de school duidelijk onderstreept.

“Inspiratiebron is de Bijbel.” (Schoolgids Einstein)

“Het gaat niet alleen om lessen, maar er is ook veel aandacht voor levensbeschouwelijke, godsdienstige en ethische zaken.” (Schoolgids Einstein)

“Aandacht voor onze christelijke identiteit: dag openingen en vieringen.” (Schoolgids Einstein)

“Belangrijk is dat je je als mens verantwoordelijk weet voor de omgeving. Deze verantwoordelijkheid vloeit voort uit de opdracht en uitdaging de aarde leefbaar te houden, zowel wat onze medemens als wat de natuur betreft.” (Schoolgids Einstein)

Burgerschapsinvulling: Omgangsvormen

Omgangsvormen zijn geaccentueerd in de schoolgids. Zo zijn er ‘goede’ normen en waarden. Zo is roken uit den boze. Deze maatregel wordt onder andere ondersteund in lessen burgerschap.

“We hechten veel belang aan goede waarden en normen.” (Schoolgids Einstein)

Burgerschapsinvulling: Individuele vorming

Ook het ontwikkelen van de leerlingen komt duidelijk naar voren in de schoolgids.

“Onze doelstelling komt erop neer dat we een werk gemeenschap willen zijn waarbinnen elke leerling zich thuis voelt en maximale mogelijkheden krijgt om zich te ontwikkelen op het niveau dat bij hem of haar past.” (Schoolgids Einstein)

Burgerschapsinvulling: Vaardigheid samenwerken

Bij projecten worden vaardigheden, zoals samenwerken, geleerd.

“Projecten die vaak met meerdere vakken te maken hebben. De vaardigheden samenwerken en presenteren komen hier aan bod. Het aanbod van projecten zal steeds uitgebreider worden om te kunnen aansluiten bij de interesses van de leerlingen.” (Schoolgids Einstein)

Burgerschapsinvulling: Internationalisering

Het vak internationalisering krijgt ook aandacht in de schoolgids.

“Dankzij de toegenomen mobiliteit en de huidige communicatiemiddelen ontwikkelen wij ons steeds meer van dorps- of stadsbewoner naar wereld burger. Op [de school] wordt, zowel in theorie als in praktijk, ruime aandacht aan internationalisering besteed. In lessen en projecten komen veelvuldig andere landen, volken en culturen aan de orde. Zij leveren zo actief een bijdrage aan de verbetering ervan.” (Schoolgids Einstein)

8.6. Policy alignment

Allebei de groepen docenten hebben het veel over het vergaren van kennis over de werking van de maatschappij en het gebruiken van de actualiteit. Ze willen dat de leerlingen de andere kant van het verhaal gaan zien, goed nadenken en dan pas hun beeld en mening vormen. Burgerschap gaat vooral vanzelf in de lessen door gesprekken met de leerlingen en specifiek bij de dagopening. Verder hebben ze het vak internationalisering, een bijbehorend project en een project over samenwerken. Ze hebben niet het idee dat ze veel worden gestuurd op hoe burgerschap tot stand moet komen. Het initiatief ligt vooral bij de docenten. Tussen de twee groepen docenten is veel policy alignment (+).

De teamleiders spreken vooral van vorming, omgangsvormen en normen en waarden. Dit komt niet helemaal overeen met de docenten en daarom is er weinig policy alignment (-). Wel spreken beide groepen respondenten over burgerschap als opvoeding. De teamleiders weten niet zo goed in waar burgerschap naar voren komt en denken dat dit vooral bij godsdienst en maatschappijleer zal zijn. Ook de dagopening benadrukken ze als een moment voor burgerschap. Ze spreken af en toe de docenten aan op hoe ze willen dat ze omgaan met de leerlingen en in de sollicitatiegesprekken wordt er gekeken naar de normen en waarden van de kandidaten.

De bestuurder praat veel over de normen en waarden van de school die passen bij de christelijke identiteit. De maatschappelijke stage leert de leerlingen om een bijdrage te leveren aan de maatschappij. Dit verbreedt de blik van de leerlingen, en past bij de visie van de docenten die de leerlingen graag de wereld laten zien. De dagopening past bij de christelijke identiteit en het gebruik van de actualiteit vindt zij daarbij van belang. Burgerschap zit in de identiteit van de school waardoor ze de teamleiders en docenten niet hoeft te sturen, het gaat ‘vanzelf’. Ook is de school bezig met het ontwikkelen van het plusdocument, wat bijdraagt aan de vorming van de leerlingen. De bestuurder brengt de visies van de docenten en de teamleiders een beetje bij elkaar en heeft veel policy alignment met de docenten (+) en de teamleider (+). De bestuurder heeft het zowel over de individuele vorming via actualiteit, maar ook over omgangsvormen en normen en waarden. Met het ‘lid zijn van een gemeenschap’ verschilt de bestuurder van de andere respondenten op de school die meer op het individu zijn gericht.

De schoolgids benadrukt de christelijke identiteit van de school en daarmee ook de omgangsvormen die de school graag terug ziet. De christelijke identiteit, omgangsvormen en normen en waarden komen overeen met de interviews van teamleiders en bestuurder en er is een gemiddelde policy alignment (-/+). Verder wordt individuele vorming en ontwikkeling, de vaardigheid samenwerken en het vak internationalisering kort aangestipt. Op het vak internationalisering na, hebben de respondenten het nauwelijks over deze aspecten in de interviews. Verder staat er in de schoolgids niet veel expliciet over burgerschap. De visie van de schoolgids komt nauwelijks overeen met die van de groepen docenten en er is dus weinig policy alignment tussen de schoolgids en de docenten (-).

Tabel 10. Policy Alignment Einstein

	Docenten 1	Docenten 2	Teamleider	Bestuurder	Schoolgids
Docenten 1		+	-	+	-
Docenten 2			-	+	-
Teamleider				+	-/+
Bestuurder					-/+

Tabel 11. Overzicht Einstein

Groepen respondenten	Invulling	Vormgeving	Beleid
Docenten	Via kennis en actualiteit laten nadenken en beeld vormen/verbreden	Internationalisering Uitwisselingsproject Dagopening & gaat vanzelf Project Adventure	Niet veel sturing Initiatief docenten Christelijke identiteit wel belangrijk
Teamleider	Vorming Omgangsvormen Normen en waarden	Vooral godsdienst, maatschappijleer Dagopening	Sollicitatiegesprekken Docenten aanspreken
Bestuurder	Bijdrage maatschappij Actualiteit Normen en waarden	Dagopening & gaat vanzelf Internationalisering Maatschappelijke stage, Godsdienst, maatschappijleer Plusdocument	Niet echt sturing, zit in de identiteit van de school (normen en waarden)
Schoolgids	Christelijke identiteit, omgangsvormen, individuele vorming, vaardigheid samenwerken, vak internationalisering, dagopeningen, projecten, leefregels		

9. Analyse

9.1. Burgerschapsinvulling

In deze analyse zullen de resultaten van de scholen worden besproken en geanalyseerd aan de hand van de empirische uitkomsten van Leenders, Veugelers en De Kat (2008) en Ten Dam en Volman (2003). Vervolgens worden de overeenkomsten en verschillen tussen de schooltypen bekeken en opvallende bevindingen belicht.

Op de vmbo-school de Da Vinci zien de respondenten verscheidene aspecten vallen onder burgerschap: zowel omgangsvormen en normen en waarden, als de wereld laten zien aan de leerlingen, een bijdrage leveren aan de maatschappij en verantwoordelijk zijn. Docenten geven aan dat het per docent verschilt hoe burgerschapsonderwijs wordt gerealiseerd. De schoolleider zet in op meer socialisatie op de scholen die onder zijn hoede vallen, maar elke school heeft de vrijheid dit zelf in te vullen. De omgangsvormen die worden benadrukt, passen bij het onderwijsdoel van discipline van Leenders, Veugelers en De Kat (2008), omdat omgangsvormen ervoor zorgen dat er orde en respect is op de school. De nadruk op het leveren van een bijdrage aan de maatschappij en de solidariteit waar de

schoolleider het over heeft, passen bij het onderwijsdoel van sociale betrokkenheid van Leenders, Veugelers en De Kat (2008). De combinatie van deze twee onderwijsdoelen zien Leenders, Veugelers en De Kat (2008) terug bij aanpassingsgericht burgerschap en dat soort burgerschap zou het burgerschap op deze school dus het beste kenmerken. De soort burgerschapsinvulling is moeilijker te plaatsen in de typologie van Ten Dam en Volman (2003). Waar de bijdrage aan de maatschappij kan worden gezien als participatie en past bij ‘art of living’, mist het kenmerk van persoonlijke ontwikkeling tot een kritisch individu om deze typologie volledig aan de school toe te kunnen schrijven. Wel geven respondenten aan dat ze de leerlingen willen laten kennismaken met de wereld om zich heen, wat kan wijzen op het verbreden van de blik van jongeren.

De tweede vmbo-school is het Aletta Jacobs. Hun burgerschapsinvulling bestaat uit zingeving en omgangsvormen. Onder zingeving verstaan zij individuele vorming, het accepteren van wie je bent en je vaardigheden ontdekken en ontwikkelen. De omgangsvormen ontstaan vanuit de christelijke normen en waarden van de school, waarbij een bijdrage leveren aan de maatschappij een essentieel onderdeel is. Omgangsvormen wijzen op het onderwijsdoel discipline en een bijdrage leveren aan de maatschappij is het onderwijsdoel van sociale betrokkenheid (Leenders, Veugelers & De Kat, 2008). Verder is individuele vorming van groot belang, in de vorm van het ontwikkelen van identiteit, maar ook vaardigheden. Op het Aletta Jacobs lijkt dus een mix te bestaan en is het lastig om deze school in te delen in de typologieën van Leenders, Veugelers en De Kat (2008) en Ten Dam en Volman (2003).

Het Marie Curie, een havo/vwo-school richt zich op zingeving en individuele vorming. Daarnaast zijn de omgangsvormen van belang. Vertrouwen hebben in jezelf en jezelf accepteren zoals je bent, horen bij de individuele vorming die de school aanmoedigt. Omgangsvormen kunnen worden opgevat als het behouden van de orde binnen de school. In combinatie met de nadruk op de individuele vorming, lijkt er sprake te zijn van individueel burgerschap (Leenders, Veugelers & De Kat, 2008) en ‘art of living’ (Ten Dam & Volman, 2003). Echter, het kritische aspect van individueel burgerschap en ‘art of living’ komt op het Marie Curie niet sterk naar voren.

De havo/vwo-docenten van de Einstein hebben een duidelijk beeld van burgerschap. Voor hen betekent dit door middel van kennis van de maatschappij en de actualiteit de leerlingen hier goed over laten nadenken. Met deze verbreding van kennis vormen de leerlingen hun beeld en mening en daarmee ook zichzelf. De teamleiders en de bestuurder benadrukken de christelijke normen en waarden en omgangsvormen. De omgangsvormen passen bij het onderwijsdoel discipline en het laten nadenken en vormen van een mening past bij het onderwijsdoel kritisch denken (Leenders, Veugelers & De Kat, 2008). De combinatie van deze twee onderwijsdoelen verwijst naar individueel burgerschap (Leenders, Veugelers & De Kat, 2008). Het kritische aspect waar vooral de docenten belang aan hechten, suggereert ook onderwijs als ‘art of living’ (Ten Dam & Volman, 2003). In de schoolgids staat een interessante opmerking over het vmbo-gedeelte van de Einstein school: *“Dat betekent dat de mavo van het [school] orde en discipline belangrijk vindt en dat we op een prettige, respectvolle manier met elkaar willen omgaan.”*. Het havo/vwo wordt niet op deze manier benoemd. De Einstein

accentueert hier een verschil tussen schooltypen door het specifiek over de mavo te hebben in termen van orde en discipline.

De overeenkomsten tussen de vmbo-scholen bevinden zich op het vlak van de christelijke identiteit met bijbehorende omgangsvormen, normen en waarden en een bijdrage te willen leveren aan de maatschappij. Verder voegt het Aletta Jacobs hier individuele vorming aan toe en verschilt de definitie van burgerschap op de Da Vinci per respondent. Beide scholen spreken over het ontwikkelen van talenten en vaardigheden bij de leerlingen. De havo/vwo-scholen richten zich allebei op individuele vorming en omgangsvormen vanuit de christelijke identiteit. Bij de individuele vorming ziet het Marie Curie het accepteren van jezelf en zelfvertrouwen ontwikkelen. De Einstein ziet individuele vorming voornamelijk als zelfstandig en kritisch nadenken en betreft hierbij de actualiteit. Individuele vorming kan dus meerdere vormen aannemen en dit heeft invloed op de soort burgerschapsinvulling.

Het is interessant dat alle vier de scholen omgangsvormen benoemen als een van de eerste aspecten van burgerschap. Dit wordt verder geïnterpreteerd als normen en waarden en het wordt verbonden aan de christelijke identiteit van de school. De omgangsvormen gaan dan over hoe men met elkaar omgaat en hoe je je gedraagt. Deze omgangsvormen zouden wellicht kunnen worden gezien als sociale vaardigheden die passen bij onderwijs als 'life jacket' (Ten Dam & Volman, 2003). Ook lijkt het op de discipline die Leenders, Veugelers en De Kat (2008) beschrijven als onderwijsdoel. Leenders, Veugelers en De Kat (2008) verwachten dat protestantse scholen een grote nadruk zullen leggen op protestantse waarden die onder andere discipline bevatten. Dat alle vier de scholen een christelijke achtergrond hebben, zou dus een verklaring kunnen zijn voor het feit dat alle vier de scholen omgangsvormen belangrijk vinden. De Da Vinci is echter een katholieke school die ook veel belang hecht aan omgangsvormen. Het Aletta Jacobs en het Marie Curie hebben het specifiek over zingeving vanuit de christelijke identiteit. Die zingeving gaat voornamelijk om individuele vorming.

Een belangrijke opmerking moet worden gemaakt over het Aletta Jacobs en het Marie Curie. Deze twee scholen lijken veel op elkaar qua beschrijving van burgerschapsonderwijs. Dit komt waarschijnlijk omdat zij onder hetzelfde schoolbestuur vallen. Burgerschap betekent voor de bestuurder van dit schoolbestuur vooral zingeving en individuele vorming. Een verschil tussen de twee scholen is dat de teamleider van het Marie Curie vindt dat de leerlingen 'filosofisch nadenken' terwijl het Aletta Jacobs talenten en vaardigheden van de leerlingen wil benadrukken. Over talenten en vaardigheden wordt op het Marie Curie niet gesproken. Dit kan komen door het verschillende schooltype en/of door de vrijheid die de scholen mogen nemen binnen het schoolbestuur. Bij een vergelijking tussen de Da Vinci en de Einstein zijn meer verschillen op te merken tussen schooltypen. De Da Vinci richt zich meer op omgangsvormen, verantwoordelijkheid nemen en een bijdrage leveren aan de maatschappij, terwijl de Einstein de leerlingen hoofdzakelijk wil laten nadenken en een kritische blik wil ontwikkelen.

De resultaten kunnen naast de codes uit Atlas.ti worden gelegd. In tabel 12 staan percentages van de codes. Alle codes die voorkomen bij vmbo en havo/vwo zijn 100%. Het percentage in de tabel geeft aan in hoeveel procent van alle codes deze code voorkomt bij een schooltype. De schoolgids en de interviews met het schoolbestuur van het Aletta Jacobs en het Marie Curie zijn buiten beschouwing gelaten, omdat deze over beide schooltypen gaan.

Tabel 12. Verschillen tussen schooltypen

	Vmbo	Havo/vwo	Totaal
Actualiteit	4,4%	10,3%	14,7%
Bijdrage maatschappij	7,4%	5,6%	13%
Vaardigheden/talenten	7,4%	1,2%	8,6%
Vorming	1,5%	10,3%	11,8%

In de tabel is te zien dat de code over het gebruik van de actualiteit goed is voor 14,7% van alle codes. 10,3% hiervan zit in de interviews met de respondenten van de havo/vwo-scholen. Bij de interviews van de vmbo-scholen is dit 4,4%. De actualiteit wordt gebruikt door respondenten van de Da Vinci en het Aletta Jacobs, maar bij de Einstein hebben alle respondenten het over het belang van actualiteit. Hierdoor zijn de cijfers van de codes over de actualiteit gebruiken zo veel hoger bij de havo/vwo-scholen dan bij de vmbo-scholen. Op de Einstein gebruiken ze de actualiteit om te laten zien hoe de wereld in elkaar zit en hoe je als burger hier aan bij kunt dragen. Dit sluit aan bij het onderwijs als ‘art of living’ dat ook op deze aspecten de nadruk legt.

Respondenten op de vmbo-scholen hebben het vaker over een bijdrage willen leveren aan de maatschappij (7,4%) dan respondenten van de havo/vwo-scholen (5,6%). Op alle scholen is er door respondenten gesproken over een bijdrage leveren aan de maatschappij. Echter, de respondenten van de Da Vinci ziet dit als doel van het burgerschapsonderwijs, terwijl respondenten van de andere scholen de bijdrage zien als argument om de maatschappelijke stage te behouden. De respondenten van de Da Vinci zet naast de maatschappelijke stage ook in op andere vormen om een contact te maken met de maatschappij en daar aan bij te dragen. Een bijdrage leveren aan de maatschappij komt overeen met het onderwijsdoel sociale betrokkenheid (Leenders, Veugelers & De Kat, 2003) wat past bij aanpassingsgericht burgerschap en kritisch-democratisch burgerschap. Ook zou een bijdrage leveren kunnen worden gezien als participatie in de samenleving. Ten Dam en Volman (2003) zien dit als onderwijs als ‘art of living’.

Van alle codes over (individuele) vorming (11,8%) komt 1,5% voor in de interviews van de vmbo-scholen. Het overgrote merendeel van de codes vorming zit in de interviews van de havo/vwo-scholen (10,3% van de 11,8%). Hoewel de respondenten van het Aletta Jacobs het woord ‘vorming’ niet expliciet benoemen, hebben de respondenten het wel over het concept vorming. Deze cijfers zijn dus ietwat verkleurd. Fragmenten waar de respondenten van het Aletta Jacobs het hebben over

individuele vorming, zijn niet gecodeerd als ‘vorming’ en zijn dus niet vertegenwoordigd in deze tabel. Als dit wel was gedaan, was het verschil tussen de schooltypen wellicht minder groot geweest. De cijfers geven daarom wellicht een vertekent beeld.

7,4% van alle gebruikte codes zijn de code ‘vaardigheden/talenten’ bij de interviews van de vmbo-scholen, tegenover 1,2% bij de interviews van havo/vwo-scholen. Dit lijkt te kloppen met de analyse. De docenten van zowel het Da Vinci als het Aletta Jacobs hebben het over het ontwikkelen van vaardigheden en talenten die nodig zijn in de samenleving. Vaardigheden zouden volgens Ten Dam en Volman (2003) wijzen op onderwijs om te overleven in de maatschappij, dus als ‘life jacket’.

Al met al lijken er verschillen te zijn tussen de schooltypen. De vmbo-scholen richten zich meer op vaardigheden en talenten en een bijdrage leveren aan de maatschappij. De havo/vwo-scholen richten zich meer op nadenken, individuele vorming en de actualiteit. Deze verschillen zijn groter als het Aletta Jacobs en het Marie Curie buiten beschouwing worden gehouden, omdat zij erg op elkaar lijken. De duidelijke verschillen tussen de Da Vinci en de Einstein zijn niet op die manier aanwezig bij het Aletta Jacobs en het Marie Curie. Bij de laatste twee scholen is de identiteit van de school sterker aanwezig in de invulling van burgerschap dan het verschil in schooltype, hoewel het verschil tussen de Da Vinci en de Einstein ook te verklaren kan zijn door een andere insteek van hun schoolbestuur. Zo is het mogelijk dat bijvoorbeeld een havo/vwo-school van hetzelfde schoolbestuur als de Da Vinci dezelfde invulling geeft aan burgerschap. Dan zijn de verschillen niet toe te schrijven aan schooltypen.

9.2. Vormgeving van burgerschap

Voor de analyse van de vormgeving wordt gebruik gemaakt van het onderscheid van Geboers et al. (2013) tussen het curriculum binnen school, curriculum buiten school en extra curriculaire activiteiten. Er wordt geprobeerd duiding te geven aan de resultaten door ze te verbinden aan de vier taken van burgerschap van Ten Dam et al. (2010): (1) democratisch handelen, (2) maatschappelijk verantwoord handelen, (3) omgaan met verschillen en (4) omgaan met conflicten.

De Da Vinci, een vmbo-school, heeft net als de andere scholen de maatschappelijke stage behouden. Ze werken veel samen met organisaties om het contact met de samenleving te vergroten. Dit contact met de samenleving is een goed voorbeeld van burgerschap-als-praktijk (Lawy & Biesta, 2006) en valt onder het curriculum buiten school. Door burgerschap in te vullen met contact leggen met de samenleving wordt vooral de taak van democratisch handelen en maatschappelijke verantwoord handelen vervuld. Daarnaast heeft de locatiedirecteur het over het vak leefstijl waarin burgerschap naar voren zou komen. Dit ‘vak’ zou door alle vakken heen worden opgenomen. Verder zou burgerschap door de docenten automatisch worden uitgevoerd, maar er wordt ook aangegeven dat het vak burgerschap alles behalve ‘uitgekristalliseerd’ is. De docenten vinden met name het ontbreken van een dagopening jammer. Het curriculum binnen school lijkt niet sterk ontwikkeld.

Het Aletta Jacobs, een vmbo-school, zet in op veel burgerschapsprojecten voor de leerlingen. Voor docenten zijn er veel activiteiten rondom zingeving. Beide vallen onder het curriculum buiten school. Ook hebben ze een dagopening waarbij er met leerlingen in gesprek wordt gegaan en de school ontwikkelt een plusdocument. Bovendien komt de locatiedirecteur zelf langs in alle klassen om een gesprek te hebben over zingeving en geloof. Deze vallen allen onder het curriculum binnen school. Door deze gevarieerde invulling van burgerschap wordt er niet gefocust op één specifieke taak van burgerschap, maar lijkt burgerschap uit allerlei aspecten te bestaan.

Op het Marie Curie komen de omgangsvormen voort uit de christelijke normen en waarden. Dit komt tot uiting in de dagopeningen en vieringen. Deze vallen onder het curriculum binnen school. Verder werken ze aan het plusdocument. Net als op het Aletta Jacobs, zijn er veel activiteiten voor docenten over zingeving en burgerschapsprojecten voor leerlingen. Deze activiteiten worden georganiseerd vanuit het overkoepelende schoolbestuur en daarom overlapt het met het Aletta Jacobs. Ook hier is er geen onderscheid in burgerschapstaken te vinden.

De Einstein heeft een speciaal vak over internationalisering en een bijbehorend uitwisselingsproject. Het vak valt onder het curriculum binnen school en het project hoort bij het curriculum buiten school. Daarnaast komt de christelijke identiteit naar voren bij de dagopening. Hoewel de docenten een aantal projecten noemen, zijn de respondenten er niet helemaal overuit waar burgerschap precies terug komt. Het zou vooral onder godsdienst en maatschappijleer vallen en terugkomen in gesprekken die vanzelf ontstaan tijdens de lessen. Dit hoort allemaal bij het curriculum binnen school. Deze school ontwikkelt een plusdocument. De maatschappelijke stage hoort bij het curriculum buiten school. De aandacht voor internationalisering past bij de taak van omgaan met verschillen van Ten Dam et al. (2010).

Alle scholen hebben de maatschappelijke stage behouden en zijn bezig met het ontwikkelen van een plusdocument. Waar de andere scholen de stage als bijkomstigheid zien voor burgerschap, lijkt de Da Vinci de stage centraal te zetten om aan de burgerschapstaak te voldoen. Het Aletta Jacobs en Marie Curie komen erg met elkaar overeen qua vormgeving door het overkoepelende schoolbestuur. De schoolgids van het Aletta Jacobs en het Marie Curie noemt leerlingenparticipatie ook een vorm van actief burgerschap. Leerlingenparticipatie is een extra-curriculaire activiteit. De vormgeving bestaat op deze scholen uit zowel een curriculum binnen school, zoals de dagopening en gesprekken, maar ook het curriculum buiten school, zoals de vele projecten. De vormgeving van burgerschap zit bij de Einstein voornamelijk in het curriculum binnen school, namelijk de dagopening en de vakken maatschappijleer en godsdienst. Ook heeft de school de stage en een uitwisselingsproject, die wel horen bij het curriculum buiten school maar meer bedoeld zijn voor internationalisering dan voor burgerschapsonderwijs. Concluderend hebben het Aletta Jacobs en het Marie Curie veel projecten die de respondenten van de scholen vinden aansluiten bij burgerschapsonderwijs. De Da Vinci richt zich op de maatschappelijke stage en de Einstein zet in op internationalisering. In lijn met de bevindingen van de Inspectie van het Onderwijs (2016) hebben

geen van de respondenten en schoolgidsen het over concrete leerdoelen van burgerschap. Ook is samenhang in het curriculum belangrijk voor het slagen van het onderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2017). Dit kan bijvoorbeeld rondom een thema of concept. Dit is niet duidelijk terug te zien bij de vier scholen. Als de Einstein burgerschap specifiek zou vormgeven rondom internationalisering, zou dit een goed voorbeeld zijn van samenhang in het curriculum.

Verschillen tussen de schooltypen zijn tussen het Aletta Jacobs en het Marie Curie niet te vinden. De Da Vinci en de Einstein verschillen meer. De Da Vinci heeft veel contact met maatschappelijke organisaties. Verder is burgerschap niet sterk uitgewerkt in het curriculum en zouden gesprekken over burgerschapsaspecten vanzelf ontstaan. De insteek van het contact met de buitenwereld is in lijn met de burgerschapsinvulling van de Da Vinci en is wellicht te verklaren door het schooltype. Sociale betrokkenheid en een bijdrage leveren aan de maatschappij zou eerder op het vmbo te vinden zijn dan op het havo/vwo (Leenders, Veugelers & De Kat, 2008). De Einstein heeft projecten, maar het burgerschapscurriculum zit vooral bij maatschappijleer en godsdienst en ook op deze school zouden gesprekken vanzelf ontstaan. De twee scholen verschillen in aandacht voor democratisch handelen en maatschappelijk verantwoord handelen, en het omgaan met verschillen. De vraag is of deze verschillen te verklaren zijn aan de hand van de schooltypen, of dat het komt door een verschillende insteek van de school. Hier zijn geen ondersteunende onderzoeken voor te vinden.

Het valt op dat er een grote verscheidenheid is aan onderdelen die de respondenten onder burgerschapsactiviteiten vinden vallen. Misschien komt dit door een brede opvatting van burgerschap, maar het zou ook kunnen komen door gebrek aan focus en richting. Veel respondenten suggereren dat burgerschap overal in te vinden is en er daardoor ook geen sturing gegeven hoeft te worden. Omdat burgerschap in alles zit, vormt het burgerschapsonderwijs zich 'vanzelf'.

9.3. Policy alignment

De policy alignment van de Da Vinci is lastig te omschrijven. De docenten zitten niet op één lijn met de teamleider, de locatiedirecteur en helemaal niet met de schoolleider. De docenten kunnen burgerschap wel duidelijk invullen als concept, maar zien burgerschap en de identiteit van de school niet terugkomen in de praktijk. De teamleider en de locatiedirecteur zitten wel op één lijn. Zij stellen dat burgerschap in de schoolcultuur verweven zit en dat die sterk naar voren komt in de school. De schoolleider ziet echter weer andere aspecten als cruciaal in het burgerschapsonderwijs. Zijn visie komt overeen met de missie die geschreven staat in de schoolgids. Alle respondenten geven aan dat er niet veel sturing is op het beleid ten aanzien van burgerschapsonderwijs. De docenten missen dit, terwijl de andere groepen respondenten denken dat het niet nodig is omdat het al nauw verbonden is met de schoolcultuur. Hoewel sommige respondenten de identiteit dus goed begrijpen, zien respondenten ook verschillen tussen scholen die onder hetzelfde schoolbestuur vallen.

Het Aletta Jacobs en het Marie Curie vertonen beide veel policy alignment binnen de scholen. Zowel op het gebied van burgerschapsinvulling als de vormgeving komen de scholen sterk overeen. Ook tussen de twee scholen onderling, en tussen de scholen en het schoolbestuur is veel policy alignment. Het schoolbestuur organiseert vele bijeenkomsten voor docenten over zingeving en de christelijke identiteit. Omdat dit op het niveau van het schoolbestuur wordt gedaan, is het makkelijker een gezamenlijke basis te vormen.

Op de Einstein is minimale sturing op het gebied van burgerschap, omdat het in de identiteit van de school zou zitten. De twee groepen docenten beschrijven een overeenkomstig burgerschapsonderwijs. Echter, de teamleiders komen niet overeen met de docenten op het gebied van burgerschapsonderwijs. De bestuurder deelt zowel de visie van de docenten als die van de teamleiders. Hoewel de schoolgids meer passend lijkt bij de visie van de teamleider en de bestuurder, worden zoveel verschillende onderwerpen beschreven dat de schoolgids geen duidelijk beeld geeft van de invulling aan burgerschapsonderwijs.

De Da Vinci en de Einstein hebben beide minder policy alignment dan de policy alignment binnen en tussen het Aletta Jacobs en Marie Curie. Een verklaring voor de sterke policy alignment tussen het Aletta Jacobs en Marie Curie is dat zij onder hetzelfde schoolbestuur vallen en dit schoolbestuur een specifieke invulling geeft aan burgerschap en daar omheen veel organiseert. Hierdoor volgen zij hetzelfde beleid, wat leidt tot min of meer dezelfde uitvoering. Dit kan een verklaring zijn voor zowel de policy alignment tussen de scholen, als binnen de scholen. Dankzij de activiteiten staat burgerschap en zingeving vaak op de agenda. De gedeelde waarden en normen van de schoolcultuur komen hierdoor vaak naar voren. De schoolcultuur wordt door iedereen gedeeld en uitgedragen en men is het eens over hoe mensen zouden moeten samenleven (Dijkstra, Kuiper & Nieuwelink, 2018). De Da Vinci en de Einstein hebben minder policy alignment. Een verklaring hiervoor ligt wellicht bij de minimale sturing die de respondenten ervaren. Op beide scholen geven respondenten aan dat sturing niet nodig is, omdat het zo sterk in de identiteit van de school zit. De kans is groot dat de scholen zich hierop verkijken en dat sturing toch zou kunnen bijdragen aan policy alignment op de scholen. Naast een duidelijke uitwerking van het beleid is de communicatie van het beleid ook noodzakelijk. Door de minimale policy alignment, is de burgerschapsinvulling van deze scholen ook moeilijker in te delen in typologieën. Bij het Aletta Jacobs en het Marie Curie, waar er veel policy alignment is, is de burgerschapsinvulling ook beter te duiden.

Er zijn geen verschillen in policy alignment tussen schooltypen op te merken. De Da Vinci en de Einstein, een vmbo-school en havo/vwo-school, hebben beide weinig policy alignment en het Aletta Jacobs en het Marie Curie, een vmbo-school en havo/vwo-school, hebben beide veel policy alignment. Een grote mate van policy alignment in de school lijkt beslissend te zijn voor de duidelijke invulling van burgerschapsonderwijs. Grote policy alignment komt bij deze scholen tot stand door sturing, veel gezamenlijke activiteiten en een duidelijk gecommuniceerd beleid.

10. Conclusie

In dit onderzoek is gezocht naar een antwoord op de vraag: *Hoe verschilt de invulling, vormgeving en policy alignment van burgerschap tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?* Hiervoor is een secundaire analyse uitgevoerd op kwalitatieve data over burgerschapsonderwijs. Vier case studies zijn met elkaar vergeleken. Van de cases zijn interviews met docenten, teamleiders, locatiedirecteuren, schoolleiders en bestuurders en de schoolgidsen van de scholen geanalyseerd.

De eerste deelvraag luidde: *“Hoe verschilt de burgerschapsinvulling tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?”*. Uit de analyse is gebleken dat alle scholen omgangsvormen benoemen als belangrijk aspect van burgerschap. Deze omgangsvormen worden gezien als uitwerking van de normen en waarden van de christelijke identiteit van de school. De omgangsvormen zijn een vorm van discipline. Leenders, Veugelers en De Kat (2008) merken op dat discipline een protestante waarde is en discipline als onderwijsdoel daarom eerder zal voorkomen op christelijke scholen. Discipline, en daarmee omgangsvormen, wordt belangrijker gevonden door vmbo-docenten dan door havo/vwo-docenten in het onderzoek van Leenders, Veugelers en de Kat (2008). Dit komt niet helemaal overeen met de bevindingen van dit onderzoek, omdat alle scholen belang hechten aan burgerschap. Toch zijn er wel verschillen tussen de schooltypen die in lijn zijn met resultaten van eerdere onderzoeken. De vmbo-scholen richten zich bij burgerschapsonderwijs meer op talenten en vaardigheden ontwikkelen en een bijdrage leveren aan de maatschappij. De havo/vwo-scholen richten zich meer op individuele vorming en het betrekken van de actualiteit. Dit sluit aan bij de bevindingen van Leenders, Veugelers en De Kat (2008) en de verschillen die Ten Dam en Volman (2003) opmerken. Sociale betrokkenheid, oftewel een bijdrage leveren aan de maatschappij, wordt door vmbo-docenten belangrijker gevonden dan door havo/vwo-docenten in het onderzoek van Leenders, Veugelers en De Kat (2008). In het onderzoek van Ten Dam & Volman (2003) wordt onderwijs als ‘life-jacket’, waarbij het stimuleren van talenten en vaardigheden om je staande te houden in de maatschappij wordt benadrukt, vaker gevonden op het vmbo. Op het havo/vwo is er vaker sprake van kritisch nadenken en individuele ontwikkeling (Ten Dam & Volman, 2003). De verschillen tussen de vmbo-school en havo/vwo-school die onder hetzelfde schoolbestuur vallen zijn kleiner en de verschillen tussen de vmbo-school en havo/vwo-school die onder aparte schoolbesturen vallen zijn groter.

De tweede deelvraag ging over de vormgeving: *“Hoe verschilt de vormgeving van burgerschap tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?”*. Ten aanzien van vormgeving wordt er op het Aletta Jacobs en het Marie Curie veel georganiseerd om burgerschap te stimuleren. Deze scholen vinden van alles onder burgerschap vallen. De andere twee scholen organiseren iets minder projecten. De Da Vinci hecht veel belang aan de maatschappelijke stage en het contact met de buitenwereld. Het curriculum binnen school is niet even duidelijk voor iedere respondent. De Einstein richt zich meer op internationalisering en het bevorderen van wereldburgerschap. Hier lijkt de burgerschapstaak ‘omgaan

met verschillen' de meeste aandacht te krijgen. Het curriculum binnen school blijft voornamelijk beperkt tot maatschappijleer en godsdienst. Verschillen in vormgeving tussen de schooltypen zijn met name te vinden tussen de Da Vinci en de Einstein. De nadruk op het contact met de buitenwereld van de Da Vinci past bij hun burgerschapsinvulling die draait om een bijdrage leveren aan de maatschappij. Deze vorm van burgerschap is volgens Leenders, Veugelers & De Kat (2008) vooral op het vmbo te vinden. De Einstein zet in op internationalisering. Wellicht is deze mondiale blik op een bijdrage leveren aan de maatschappij typerend voor het havo/vwo, maar daar is geen onderbouwing op basis van eerdere literatuur en onderzoeken voor te vinden. Tussen de vmbo-scholen en havo/vwo-scholen is geen uitgesproken verschil gevonden in de vormgeving van burgerschap.

De laatste deelvraag was: "*Hoe verschilt de policy alignment tussen vmbo- en havo/vwo-scholen?*". Policy alignment blijkt heel sterk te zijn op de scholen die vallen onder hetzelfde schoolbestuur in het geval van het Aletta Jacobs en het Marie Curie. Het schoolbestuur voorziet in veel activiteiten ter stimulering van de aandacht voor zingeving onder het personeel, naast de vele projecten voor leerlingen. Er is niet echt sprake van sturing op wat burgerschap zou moeten zijn, maar er wordt door middel van bijeenkomsten veel over uitgewisseld en gesproken. Op de Da Vinci en de Einstein zou burgerschap volgens een aantal respondenten in de identiteit en schoolcultuur zitten. Niet iedereen is het daar mee eens en de sturing op burgerschap is minimaal. Van policy alignment is hier weinig tot gemiddeld sprake. Een onderscheid tussen de schooltypen is hierbij niet te vinden.

Concluderend blijkt dat er zowel bij de burgerschapsinvulling, als de vormgeving en de policy alignment verschillen zijn tussen de vier scholen. Bij burgerschapsinvulling zijn de verschillen in lijn met de empirische onderzoeken en te verklaren door het verschil in schooltype. De vormgeving verschilt ook per school en er kan niet geconcludeerd worden dat dit geheel te verklaren is door de schooltypen. Tot slot is er een groot verschil op te merken ten aanzien van policy alignment. De vele policy alignment binnen en tussen het Aletta Jacobs en het Marie Curie is waarschijnlijk toe te schrijven aan het feit dat zij beide onder hetzelfde schoolbestuur vallen en de vele bijeenkomsten over burgerschapsaspecten voor zowel het personeel als de leerlingen. De geringe mate van policy alignment op de andere twee scholen zou kunnen voortkomen uit minimale sturing. De verschillen tussen burgerschapsinvulling, vormgeving en policy alignment zijn voor een deel te verklaren door de verschillende schooltypen.

11. Discussie

Het onderzoek kan van twee kanten belicht worden. Aan de ene kant verschilt de burgerschapsinvulling tussen de schooltypen vmbo en havo/vwo bij deze vier cases. Deze resultaten zijn in lijn met eerdere empirische onderzoeken. Tegelijk zijn die verschillen minder groot bij de

scholen die onder hetzelfde schoolbestuur vallen. In dit onderzoek lijkt policy alignment daar een grote rol in te spelen. Op de twee scholen die onder hetzelfde schoolbestuur vallen, is veel policy alignment op te merken. Er is een duidelijke eigen invulling van burgerschap en er is sturing vanuit het schoolbestuur. De visie op het burgerschapsonderwijs wordt op deze scholen door alle respondenten gedeeld. De verschillen tussen de schooltypen zijn bij deze twee scholen ook minimaal. Deze mate van policy alignment betekent volgens de literatuur dat de uitvoering van het beleid beter tot zijn recht komt en wellicht de burgerschapscompetenties van de leerlingen verhoogt. Aan de andere kant zorgen policy alignment en sturing niet automatisch voor kleinere verschillen in burgerschapsonderwijs tussen schooltypen. Bij een sterke policy alignment is het beleid duidelijk geformuleerd en wordt het door iedereen vrijwel hetzelfde uitgevoerd. Stel dat (1) een vmbo-school voorkeur heeft voor het soort burgerschapsinvulling dat vaker wordt gevonden op het vmbo, (2) een havo/vwo-school het soort burgerschapsinvulling aanhangt dat vaker voorkomt op het havo/vwo, (3) en beide scholen dit beleid goed uitvoeren door een sterke mate van policy alignment, dan worden de verschillen tussen de burgerschapsinvullingen tussen schooltypen alleen maar sterker. De verschillen tussen de Da Vinci en de Einstein laten zien dat verschillen tussen schooltypen ook bij weinig tot gemiddelde policy alignment kunnen bestaan. Als deze scholen hun visie sterker uitwerken, kunnen de verschillen tussen schooltypen nog sterker worden. Meer policy alignment is dus niet per definitie de oplossing om de verschillen te verkleinen in burgerschapsonderwijs in Nederland, net zomin als dat meer aandacht voor burgerschap niet meteen betekent dat verschillen in burgerschapscompetenties afnemen (Netjes et al., 2011). De oplossing lijkt eerder te liggen in een overkoepelende visie van burgerschapsonderwijs voor alle scholen. Policy alignment binnen een schoolbestuur zoals het geval is bij het Aletta Jacobs en het Marie Curie is belangrijk, maar als hun burgerschapsonderwijs erg verschilt van andere schoolbesturen, blijven verschillen bij de invulling van burgerschap bestaan.

Hetzelfde soort burgerschapsonderwijs voor alle leerlingen op alle schooltypen zou het uitgangspunt moeten zijn. Om dit te realiseren is de juiste wettelijke burgerschapsopdracht noodzakelijk. Momenteel is het onderwijs in Nederland gedecentraliseerd en ligt er veel verantwoordelijkheid op een laag niveau. Een duidelijke visie vanuit de wettelijke burgerschapsopdracht kan helpen om de verschillende invulling tussen scholen en schooltypen in Nederland te verkleinen. Nadat de voor dit onderzoek gebruikte interviews zijn afgenomen is de burgerschapsopdracht verduidelijkt. Meer richting vanuit de overheid zou de scholen meer steun moeten bieden. Beleidsevaluatie zal te zijner tijd moeten uitwijzen of dit gelukt is of niet.

11.1. Reflectie en beperkingen van het onderzoek

Het rechte trekken van de verschillen in burgerschapsonderwijs tussen en binnen scholen is van belang omdat het invloed heeft op de posities van mensen in de maatschappij. Het gaat echter voorbij aan het doel van dit onderzoek om de resultaten te verbinden aan de burgerschapscompetenties van leerlingen.

Om hier uitspraken over te doen, is verder onderzoek nodig over de invloed van het soort burgerschapsinvulling op burgerschapscompetenties. Op basis van dit onderzoek en eerder empirisch onderzoek dat verschillen in schooltypen in burgerschapsinvulling én burgerschapscompetenties laat zien, is de verwachting dat het soort burgerschapsinvulling en burgerschapscompetenties niet los van elkaar gezien kunnen worden.

De gebruikte data voor dit onderzoek is niet aangepast aan de specifieke onderzoeksvraag. Als er gebruik was gemaakt van interviews die zelf waren afgenomen, was het mogelijk geweest om dieper door te vragen op relevante onderwerpen. Hoewel de data goed aansluit op de onderzoeksvraag, zijn dit de beperkingen die horen bij een klein onderzoek.

Dit onderzoek is een aanvulling op de bestaande literatuur en de empirische studies over verschillen in burgerschapsonderwijs tussen schooltypen. Om de kennis over dit onderwerp uit te breiden zou meer onderzoek naar de rol van policy alignment in schoolbesturen nuttig zijn. Op basis van dit onderzoek zou de verwachting zijn dat meer policy alignment in een schoolbestuur zorgt voor kleinere verschillen tussen de schooltypen binnen hetzelfde schoolbestuur. Ook zal de mate van policy alignment invloed hebben op de uitvoering van het burgerschapsonderwijs en wellicht ook op de burgerschapscompetenties van de leerlingen.

Literatuurlijst

- Baker, E. (2004). *Aligning Curriculum, Standards, and Assessments: Fulfilling the Promise of School Reform*. Los Angeles: University of California, National Center for Research on Evaluation, Standards, and Student Testing (CRESST).
- Coburn, C. (2005). Shaping Teacher Sensemaking: School Leaders and the Enactment of Reading Policy. *Educational Policy*, 19(3), 476-509.
- Dijkstra, A. B. (2012). *Sociale opbrengsten van onderwijs*. (Oratiereeks) Amsterdam: Vossiuspers Universiteit van Amsterdam.
- Eidhof, B. (2020). *Handboek Burgerschapsonderwijs. Voor het voortgezet onderwijs*. (2^e druk). Utrecht/Amsterdam/Den Haag: ProDemos.
- Geboers, E., Geijssel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2013). Reviews of the effects of citizenship education. *Educational Research Review*, 9, 158-173.
- Inspectie van het Onderwijs. (2016). *Toezicht op Burgerschap en Integratie*. Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs. (2017). *Onderwijsverslag: de staat van het onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Lawy, R., & Biesta, G. (2006). Citizenship-as-practice: the education implications of an inclusive and relational understanding of citizenship. *British Journal of Educational Studies*, 54, 34-50.
- Leenders, H., Veugelers, W., & De Kat, E. (2008). Teachers' views on citizenship education in secondary education in The Netherlands. *Cambridge Journal of Education*, 38(2), 155-170.
- Looney, J. (2011). *Alignment in Complex Education Systems: Achieving Balance and Coherence*. OECD Education Working Paper No. 64. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).
- Michels, A., & Binnema, H. (2016). Hoe divers, invloedrijk en deliberatief is een G1000? Het ontwerp van een burgertop en de verwezenlijking van democratische waarden. *Bestuurswetenschappen*, 70, 17-36.
- Munniksma, A., Dijkstra, A., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs. Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Netjes, J., Van de Werfhorst, H., Dijkstra, A. B., & Geboers, E. (2011). Eenheid of verdeeldheid? Burgerschap in een gedifferentieerd voortgezet onderwijsstelsel. *Mens & Maatschappij*, 86(1), 34-65.
- Nieuwelink, H. (2016). *Becoming a Democratic Citizen. A Study Among Adolescents in Different Educational Tracks* (Academisch proefschrift). Universiteit van Amsterdam.
- Nieuwelink, H. (2019). Burgerschapsonderwijs en maatschappijleer: betekenis, wetgeving en onderzoek. In R. V. (Red.), *Handboek Vakdidactiek Maatschappijleer* (pp. 71-96). Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.
- Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A. B., Kuiper, E., & Ledoux, G. (2016). *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen. Lessen uit wetenschap en praktijk*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Onderwijsraad. (2007). *Advies de verbindende schoolcultuur*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Rekker, R. (2018). De keuze van jongeren. In T. van der Meer, H. van der Kolk, & R. Rekker, *Aanhoudend wisselvallig. Nationaal Kiezersonderzoek 2017*.
- Rijksoverheid. (sd). *Toekomstgericht curriculum*. Geraadpleegd op 5 juli, 2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/toekomst-onderwijs/toekomstgericht-curriculum>
- Rovict. (2014). *Burgerschap Meten. Handleiding Voortgezet Onderwijs*. Rovict.
- Savage, G., & O'Conner, K. (2018). What's the problem with 'policy alignment'? The complexities of national reform in Australia's federal system. *Journal of Education Policy*, 1-24.
- SCP. (2016). *Gedeelde waarden en een weerbare democratie*. Den Haag: SCP.
- SLO. (2021, Maart 6). *Wat moet en wat kan*. Geraadpleegd op 17 april 2021, van <https://www.slo.nl/vakportalen/vakportaal-burgerschap/wat-moet-en-wat-kan/>
- Spillane, J., Reiser, B., & Reimer, T. (2002). Policy Implementation and Cognition: Reframing and Refocusing Implementation Research. *Review of Educational Research*, 72(3), 387-431.
- Staatscommissie Parlementair Stelsel. (2018). *Lage drempels, hoge dijken. Democratie en rechtsstaat in balans. Eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel*.
- Ten Dam, G., & Volman, M. (2003). Life jacket and art of living. Social competency and the reproduction of inequality in education. *Curriculum Inquiry*, 33(2), 117-137.
- Ten Dam, G., Geijssel, F., Reumerman, R., & Ledoux, G. (2010). Burgerschapscompetenties: de ontwikkeling van een meetinstrument. *Pedagogische Studiën*, 87, 313-333.

Van de Werfhorst, H., Elffers, L., & Karsten, S. (2015). *Onderwijsstelsels vergeleken: leren, werken en burgerschap*. Didactief.

VO-Raad. (sd). *Plusdocument*. Geraadpleegd op 28 juni 2021, van <https://www.vo-raad.nl/themas/maatwerk/onderwerpen/plusdocument>

Waslander, S., Hooge, E., Theisens, H., & Pater, C. (2018). Steering in complex education systems. Why similar aims can have dramatically different results. *Journal of Education Policy*, 35(2), 168-187.

Webb, N. (2007). Issues Related to Judging the Alignment of Curriculum Standards and Assessments. *Applied Measurement in Education*, 20(1), 7-25.

Tweede Kamer der Staten-Generaal. (s.d.). *Wetsvoorstel aanscherping burgerschapsopdracht onderwijs*. Geraadpleegd op 8 april 2021, van <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?id=2019Z23710&dossier=35352>

Bijlage 1. Vooraf opgestelde codes

BELEIDdocentafhankelijk
BELEIDgeen sturing
BELEIDinspectie
BELEIDplan/doelen
BELEIDstudiedag
BELEIDwel sturing
INVULLINGactieve deelname maatschappij
INVULLINGactualiteit/nieuws
INVULLINGcultuur
INVULLINGindividueel burgerschap
INVULLINGkennis van de maatschappij
INVULLINGkritische burger
INVULLINGmening ontwikkelen
INVULLINGmilieu/duurzaamheid/aarde
INVULLINGnormen en waarden
INVULLINGomgangsvormen/respect/gedrag
INVULLINGpluriformiteit/tolerantie
INVULLINGvaardigheden
INVULLINGwereldburger/globalisering
VORMGEVINGdagopening
VORMGEVINGdoor alle vakken heen
VORMGEVINGexcursie
VORMGEVINGgastlessen
VORMGEVINGgeschiedenis
VORMGEVINGgodsdienst
VORMGEVINGlessen burgerschap
VORMGEVINGlevensbeschouwing
VORMGEVINGmaatschappelijke stage
VORMGEVINGmaatschappijleer
VORMGEVINGproject

Bijlage 2. Gebruikte codes Atlas.ti

● ◇ BELEIDagendasetting	9
● ◇ BELEIDcultuur~	5
● ◇ BELEIDdocentafhankelijk~	4
● ◇ BELEIDdocenten commissies/werkgroep/teams~	6
● ◇ BELEIDeis bestuur	1
● ◇ BELEIDexpert zingeving	7
● ◇ BELEIDgeen koppeling praktijk en papier	4
● ◇ BELEIDgeen sturing~	28
● ◇ BELEIDidentiteitsdagen Klooster	7
● ◇ BELEIDinput/ruimte docenten gevraagd~	13
● ◇ BELEIDinspectie~	3
● ◇ BELEIDklimaat~	10
● ◇ BELEIDmeetbaarheid~	3
● ◇ BELEIDnieuwsbrieven	2
● ◇ BELEIDontstaat/gaat vanzelf	9
● ◇ BELEIDplan/doelen~	13
● ◇ BELEIDruimte voor verschillende visies	10
● ◇ BELEIDsociale controle docenten	3
● ◇ BELEIDstudiedagen~	17
● ◇ BELEIDsturing bij sollicitatie	11
● ◇ BELEIDteamvergadering	5
● ◇ BELEIDvieringen	6
● ◇ BELEIDwel sturing~	11
● ◇ BELEIDwillen vastleggen	2
● ◇ CONTEXT(christelijke) identiteit	35
● ◇ INVULLINGactualiteit	16
● ◇ INVULLINGbeeldvorming~	2
● ◇ INVULLINGbelevingswereld~	2
● ◇ INVULLINGbijdrage maatschappij~	24
● ◇ INVULLINGbreed	4
● ◇ INVULLINGburgers van morgen	3
● ◇ INVULLINGcontact buitenwereld	8
● ◇ INVULLINGcultuur	6
● ◇ INVULLINGdienend leiderschap	1
● ◇ INVULLINGgesprek en discussie	19
● ◇ INVULLINGindividueel: wie ben ik wat wil ik	21
● ◇ INVULLINGkennis van de maatschappij	8
● ◇ INVULLINGleefstijl	3
● ◇ INVULLINGmening	7
● ◇ INVULLINGmilieu en duurzaamheid	2
● ◇ INVULLINGnadenken~	6
● ◇ INVULLINGnormen en waarden	15
● ◇ INVULLINGomgangsvormen/respect/gedrag~	33
● ◇ INVULLINGpluriformiteit/tolerantie~	9
● ◇ INVULLINGpositie maatschappij~	7
● ◇ INVULLINGsamen zijn	3
● ◇ INVULLINGsocialisering	7
● ◇ INVULLINGstaande houden in maatschappij/ov...	4
● ◇ INVULLINGvaardigheden/talenten~	20
● ◇ INVULLINGverantwoordelijkheid	19
● ◇ INVULLINGvorming~	14

